

FIKHA DÂİR BİR HADİSİN İSNAD ANALİZİ

(Üç Şeyin Ciddisi de Ciddi, Şakası da Ciddidir: Nikâh, Talak, Ricât)

THE ANALYZING OF A HADITH CONCERNING FIQH ISSUE
(There are three things which, whether undertaken seriously or in jest,
are treated as serious: Marriage, divorce and taking back a wife)

Hikmetullah ERTAŞ

Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslâmî İlimler Fak. hiktas@hotmail.com,
orcid.org/ 0000-0002-2621-626X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29 Kasım 2020/ 29 November 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Aralık 2020 / 7 December 2020

Yayın Tarihi / Published: 27 December 2020/ 27 December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 4 Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 215-252

Cite as / Atıf: Ertaş, Hikmetullah. “Fıkha Dâir Bir Hadisin İsnad Analizi (Üç Şeyin Ciddisi de Ciddi, Şakası da Ciddidir: Nikâh, Talak, Ricât) [The Analyzing of a Hadith concerning Fiqh Issue (There are three things which, whether undertaken seriously or in jest, are treated as serious: Marriage, divorce and taking back a wife)”. Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal 4/2

(Aralık/December 2020), 215-252

Öz

Hadis Müslümanların ürettiği tüm ilmî disiplinlerde Kur'an'dan sonra en temel kaynaktır. Tefsir, fıkıh, kelâm, tasavvuf başta olmak üzere insan yaşamına dâir her türlü ilmî faaliyette ya hadislere yer verilmiş veya atıfta bulunulmuş ya da Hz. Peygamber'den izler/mesajlar ilgi çalışmalarına/değerlendirmelere derc edilmiştir. Bu bağlamda çalışmamız fıkıhın farklı alanları ile irtibatlı “üç şeyin ciddişi de ciddi şakası da ciddidir. Nikâh, talak, ricât/“وَالرِّجْعَةُ، وَالطَّلَاقُ، وَالنِّكَاحُ، فَثَلَاثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ: الطَّلَاقُ، وَالنِّكَاحُ، وَالرِّجْعَةُ” rivayetini baz almaktadır.

Çalışma; ilgi rivayet çerçevesinde konu ile irtibatlı merfu, mevkuf, maktu tüm rivayetlerin detaylı isnad analizlerini ve bunların sıhhat tespitine dair değerlendirmeleri kapsamaktadır. Bazı hadis eserlerinde Hz. Peygamber'e atf edilerek sıhhati konusunda “hasen-garib” değerlendirmesi yapılan bu rivayetin kanaatimize göre Hz. Peygamber'e (s.a.) dayandırılması hadis kriterleri bakımından son derece problemlidir/zor görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ifade muhtemelen, fıkıhçı kişiliği ile de tanınan Saîd b. Müseyyeb'e (ö. 94/713) aittir. Bu bağlamda ilk dönem fikhî eserlerdeki değerlendirmelerin dayanağı bu rivayetten ziyâde fâkihlerin ihtiyât mülâhazaları olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Şaka, Nikâh, Talak, Ciddi, Hadis, Rivayet.

The Analyzing of a Hadith concerning Fiqh Issue

(There are three things which, whether undertaken seriously or in jest, are treated as serious: Marriage, divorce and taking back a wife.)

Abstract

Hadith is the second source of information contributing to the knowledge of the scholarly disciplines after the Quran. It is notable that almost all academic affairs considering life and experience of man such as *Tafsir*, *Fiqh*, *Kalâm*, and *Sufism* either referred by the hadiths or messages/clues of Prophet were collected to support the considerations.

Therefore, this study examines three concepts being associated with the several departments of fiqh and these study matters are called Nikâh i.e marriage, talâk i.e divorce, ricât i.e situation of taking back a wife. Also, it is reported that there are three things which, whether undertaken seriously or in jest, are treated as serious: Marriage, divorce, and taking back a wife. Thus this article not only makes isnad analyze this riwaya previously mentioned, by comprising it with the other marfû', mawqûf, maqtû' riwayas and also includes some examinations related to the authenticity of this riwaya.

Even this riwaya was said to have been reported as 'hadithun garibun' by Prophet himself as some hadith sources argue this claim, it is not a suitable attitude to associate this riwaya with Prophet because hadith methodology conflicts with former claim thus it seems very problematic or challenging.

In the light of the information, it seems that this argument belongs to Saîd ibn al-Musayyib who was known for his studies in fiqh. Therefore, it can be concluded that the bases of the first fiqh studies were not this riwaya but the chariness consideration of faqihs.

Keywords: Jest, Marriage, Divorce, Serious, Hadith, Riwaya

Giriş

Sünnet'in neliği/keyfiyeti tartışmalarından bağımsız olarak hadisler; tefsir, kelâm, fıkıh, tasavvuf başta olmak üzere Müslümanların ürettiği bütün ilmi disiplinlerin temel kaynağıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber'den (s.a.s.) tevârüs eden her türlü bilgi büyük bir titizlikle korunmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu konumu sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden menkûl malumât-ları da değerli kılmıştır. Âlimler, mütehâssıs oldukları disiplinlerin metotları çerçevesine bu bilgileri değerlendirmiş onlardan faydalanmışlardır.¹ Bu gayretler hadislerin günümüze ulaşmasında elbette büyük bir katkı sağlamıştır. Ancak çalışma alanı, usûlü, kavramları ve tüm özellikleri ile Hadis ilminin sadece bu bilgileri konu edindiği unutulmamalıdır. Mamafih Hadis ilmi, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Peygamber olmadan önceki yaşantısı dâhil olmak üzere vefatına kadar hatta buna ta'allûk eden sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden gelen tüm verileri titizlikle muhafazaya çalışmış, onların sıhhat durumlarını hadis usûlü parametrelerine göre tespit etmeye² çalışmıştır. Bu itibarla her hangi bir rivayetin tefsir, fıkıh, kelâm, tasavvuf veya başka bir ilmin kaynaklarında yer alması, tekrarlanıyor olması yada ilgi alan öncülerinin atıfları, o rivayetin sıhhat tespitinde bir kriter değildir. Hadisin sıhhat tespiti hadis usûlüne göre yapılmıştır/ yapılmaktadır. Diğer alanların hadisin sıhhatine tesir edip etmediği konusunu başka bir çalışmaya bırakarak, fıkıh eserlerinde sıkça tekrarlanan ciddi ciddi şakası da ciddi olan hususlara yer veren rivayeti incelemek istiyoruz.

Bu minval üzere çalışmamız fıkıhın önemli konularından aile hukuku başta olmak üzere muamelât gibi diğer bazı alanlarla da ilişkisi olan “üç şeyin ciddi de ciddi şakası da ciddidir. Nikâh, talak, ricât/“ثَلَاثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ” جِدُّ: الطَّلَاقُ، وَالنِّكَاحُ، وَالرِّجْعَةُ” rivayetini baz almaktadır. Ciddi olmanın yanı sıra “şaka” ile de olsa kişinin tasarruflarının geçerli olacağını ifade eden rivayetlerde bazen üç (talak-nikâh-ricât/ talak-nikâh-ıtk (köle azadı)) bazen de

1 Ahmet Yücel, “Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği”, *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler* (Samsun, 2011), 37-48; Ömer Özpınar, “Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2005), 129-150; Fikret Özçelik, “Farklı Fikhî, Hükümlerin Tezahüründe Hadislerin Rolü: Gaylan b. Seleme Rivayeti Örneği”, *Şarkiyat* 11/3 (2019), 11-33.

2 Hadis sahasında günümüze kadar yapılmış ve yapılmaya devam eden tüm çalışmalar bu amaçla matuftur.

dört (nezr/adak)- talak-ıtk-nikâh) husus zikredilmiştir. Bu sebeple çalışmamız “talak”, “nikâh” ve “ricât” a ilaveten “ıtk”, “nezr”, “sadaka” hususlarında da şaka ile ciddi olma arasında fark bulunmadığını, şakanın hukukî sonuç oluşturduğunu ifade eden rivayetleri de kapsamaktadır. Bu rivayet fıkıh kitaplarında mezheplerin “akitlerde aradıkları irade-kasıt ilişki”ne dâir metodolojik bakışa göre yorumlanmış, sıhhatine dâir değerlendirmeler bu çerçevede yapılmıştır³. Bu rivayetin tahrîci ve fikhî analizi ile ilgili çalışmasında Cemil Liv, bazı râvilerin tenkitlerine dâir bir takım bilgiler vermiş detaylı analizlere girmeksizin rivayetin isnadında mecruh râviler ve inkıta olmasına rağmen benzer anlamdaki rivayetlerin çokluğu sebebiyle fâkihlerin rivayetle amel etmeyi tercih ettiklerini belirtmiştir. Liv, çalışmasında, dört fikhî mezhebin görüşlerine değinmiş, irade ve beyanın, niyet ve maksad çerçevesinde tespit edilmesi gerektiğini belirterek bu rivayetlerin (Hanefî mezhebinin yaklaşımında olduğu gibi) aile kurumun önemine binâen istisnâî bir hüküm koyduğunu ancak, her halükârda yapılan (bütün) tasarrufları geçerli saymanın da Kur’an’ın hedef ve maksatlarına aykırı olduğunu ifade etmiştir.⁴ Liv’in bu rivayete dâir çalışmasında kanaatimizce (muhtemelen fikhî analizine girildiği için) yeterince senet tenkidinin yapılmadığı, isnad analizlerine girilmediği varsayımından hareketle ilgi rivayetin senet tenkidi çalışmamıza konu seçilmiştir.

Çalışmamızda evvelâ ilgi rivayetler üç kategoriye ayrılarak kaynaklarına işaret edilecek, akabinde rivayetlerin senedleri merfu, mevkuf, maktu sıralaması çerçevesinde etraflı biçimde tahlil edilecektir. Çalışmada, râvilerin adalet-zabtı,

3 Kudûrî, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *et-Tecrid* (Kâhire, 1427/2006), 12/6472; Mâverdi, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Basrî, *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmî Şâfi’î* (Beyrut: Dâru'l-Kutubil-‘İlmiyye, 1419-1999), 10/181; İbn Nuceym, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısri, *el-Bahrû'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dakâik ve Minhâtu'l-Hâlik ve Tekmiletu'r-Tûrî* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/319; Cuveynî, Ebû'l-Me‘âli ‘Abdumelik b. ‘Abdullâh Cuveynî, *Nihâyetu'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb* (Dâru'l-Minhâc, 1428/2007), 1/169; İbn Kudâme, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemâ‘îlî, *Ravdatu'n-Nâzir ve Cennetu'l-Munâzir fî Usûli'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Muessesetu'r-Reyyân, 1423/2002), 1/158; İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'in ‘an Rabbi'l-Âlemin* (Beyrut: Dâru'l-Kutubil-‘İlmiyye, 1417/1996), 1/537.

4 Cemil Liv, “Üç Şeyin Şakası Ciddi Ciddisi de Ciddi Hadisinin Tahrîci ve Fikhî Değerlendirmesi”, *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Kongresi* (Karabük: Karabük Üniversitesi, 2018), 209-223; “İslam Fıkhiında Zâhiri-Bâtını İrade Ayrımının Hukukî İşlemlere Etkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2016), 181-200.

senetlerin ittisal durumu ve sıhhat tespitine dâir tüm bilgiler ulaşılabildiği kadarıyla ilk dönem klasik eserlerin verilerine dayandırılmıştır. Toplanan bilgiler önce analiz edilmiş akabinde bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Çalışmanın konusu olan rivayetler şunlardır:

1. “Üç şeyin ciddiside ciddi, şakası da ciddidir: Talak, nikâh, ricât” rivayeti.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadisin bu formu İsmâ’il b. Ca’fer (ö.180/797)⁵, Muhammed eş-Şeybânî (ö.189/805)⁶, Sa’id b. Mansûr (ö.227/842)⁷, İbn Mâce (ö.273/887)⁸, Ebû Dâvûd (ö.275/889)⁹, İbn Ebî Hayseme (ö.279/893)¹⁰, Tirmizî (ö.279/893)¹¹, İbnu’l-Cârûd en-Nisâbüri (307/920)¹², ‘Alî b. Nasr et-Tûsî (ö.312/925)¹³, İbu’l-Munzir en-Nisâbüri (ö.319/931)¹⁴, Tahâvî (ö.321/933)¹⁵, Hârisî el-Buhârî (ö.340/952) (*Musnedu’l-İmâm el-A’zam Ebî Hanîfe*)¹⁶, Dârekutnî

5 İsmâ’il b. Ca’fer, Ebû İshâk İsmâ’il b. Ca’fer el-Ensârî ez-Zurakî, *el-Ehâdis* (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1418/1998), 502 No:442.

6 Şeybânî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 7/301.

7 Sa’id b. Mansûr, Ebû ‘Osmân Sa’id b. Mansûr el-Horâsânî, *es-Sunen* (Hindistan: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1403/1982), 1/405 No:1613.

8 İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sunen* (Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009), Talak, 13.

9 Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî *Sunenu Ebî Dâvûd* (Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009), Talak, 9.

10 İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme, *et-Târihu’l-Kebîr* (Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse, 1427/2006), 1/449.

11 Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ, *Sunenu’l-Tirmizî* (Mısır: Şirketu Mustafâ’l-Bâbî’l-Halebî, 1395/1975), Talak, 9 No:1184.

12 İbnu’l-Cârûd, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Alî b. el-Cârûd en-Nisâbüri, *el-Muntekâ - İbnu’l-Cârûd* (Beyrut: Muessesetu’l-Kitâbi’s-Sekâfiyye, 1408/1988), 178.

13 ‘Alî b. Nasr et-Tûsî, Ebû ‘Alî el-Hasen b. ‘Alî b. Nasr et-Tûsî, *Muhtasaru’l-Abkâm = el-Mustahrec ‘alâ Câmi’i’l-Tirmizî* (Riyad: Dâru’l-Mu’eyyed, 1424), 5/336.

14 İbu’l-Munzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri, *el-Evsat fi’s-Sunen ve’l-İcmâ’ ve’l-İhtilâf* (Mısır: Dâru’l-Felâh, 1430/2009), 9/260.

15 Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî *Şerhu Me’âni’l-Âsâr* (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1414/1994), 3/98.

16 el-Hârisî, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muhammed el-Buhârî el-Hârisî, *Musnedu’l-İmâm el-A’zam Ebî Hanîfe* (Mekke: el-Mektebetu’l-İmdâdiyye, 1431/2010), 1/129.

(ö.385/995)¹⁷, Hâkim en-Nisâbûrî (ö.405/1015)¹⁸ile el-Beyhakî (ö.458/1066)¹⁹ tarafından Ebû Hüreyre senediyle merfu olarak aktarılmaktadır. Bu rivayet Ebû Hüreyre tariki ile gelmiştir.

2. Üç şeyin ciddiside ciddi, şakası da ciddidir: Talak, nikâh, ıtk (köle azadı)” rivayeti.

Bu rivayeti Zeyd b. Ali (ö.122/740)²⁰, İmam Mâlik (ö.179/796)²¹, Abdullah b. Vehb (ö.197/813)²² Abdurrezzâk (ö.211/827)²³, Sa’îd b. Mansûr (ö.227/842)²⁴, İbn Ebî Şeybe (ö.235/850)²⁵ İbn Ebî Usâme (ö. 282/895)²⁶ Taberânî (ö.360/971)²⁷ ve daha pek kimse aktarmaktadır. Bu rivayetin merfu formları Ebû’d-Derdâ (ö.32/652), Ebû Zer (ö.32/653), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673) ile Hz. Ali’ye (ö.40/661) dayanır. Aynı zamanda İbn Adî *el-Kâmil fî Du’afâ’sında* “metrûk râvi Ğalib b. Ubeydul-

-
- 17 Dârekutnî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. ‘Omer el-Bağdâdî Dârekutnî, *Sunenu’d-Dârekutnî* (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1424/2004), 4/379-380.
- 18 Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Muhammed ed-Dabbî, *el-Mustedrek âlê’s-Şahihayn* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1411/1990), 2/216.
- 19 Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. ‘Alî el-Husrevcirdî, *Ma’rifetu’s-Sunen vel-Âsâr* (Karaçi, 1412/1991), 9/43-75.
- 20 Zeyd b. ‘Alî, Ebû’l-Huseyn Zeyd b. ‘Alî b. el-Huseyn b. ‘Alî b. Ebî Tâlib, *el-Musned* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayât, 1403/1983), 1/269.
- 21 Mâlik b. Enes, Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvatta’* (Beyrut: Dâru İhyâ’i Turâsî’l-‘Arabî, 1406/1985), 548 No:56.
- 22 İbn Vehb, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Vehb el-Mısırî el-Kureşî, *el-Câmi’* (Cidde: Dâru’l-Vefâ’, 2005), 162.
- 23 Abdurrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan’ânî, *el-Musannef* (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1435/2015), 5/208 No:10987.
- 24 Sa’îd b. Mansûr, *es-Sunen*, 1/415 No:1604.
- 25 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ‘Abdullâh b. el-‘Absî, *el-Musannef* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1412), 4/81 No:101.
- 26 Hâris b. Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî, *Musnedu’l-Hâris = Buğ-yetu’l-Bâhis ‘an Zevâidi Musnedi’l-Hâris* (Medine: Merkezi Hidmeti’s-Sunne, 1413/1992), 1/555.
- 27 Taberânî Ebû’l-Kâsım Suleymân b. Ahmed eş-Şâmî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994), 18/304.

lah'ın" Ebû Hüreyre'ye izafe ettiği benzer anlamdaki bir rivayetini²⁸ zikreder. Bununla birlikte rivayetin Ebû'd-Derdâ, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö.110/728) sözü olarak nakledilmiş şekli de vardır.

3. "Talâk, Nikâh, Itak, Nezr, Sadaka, Hedy hususlarında şakanın hukukî sonuç doğurduğu ifade eden" rivayetler.

İki hususta (sadece talak-nikâh ta) şaka olmayacağı ifadesi Abdullah b. Mesud (ö.32/652-653)²⁹, diğer hususları ihtiva eden rivayet Hz. Ali³⁰ ve Hz. Ömer'den (ö.23/644)³¹ mevkuf olarak nakledilmiştir. Aynı zamanda bu rivayetin Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723)³² ve Atâ b. Ebî Rebâh'a (ö.114/732)³³ ait sözler şeklinde nakledilmiş biçimi de vardır.

İlk Hadis: "Talâk, Nikâh, Ricât" rivayeti.

Bu hadis / *ثَلَاثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ: الطَّلَاقُ، وَالنِّكَاحُ، وَالرِّجْعَةُ* Üç şeyin ciddiside ciddi, şakası da ciddidir. Talak, Nikâh, Ricât" şeklindedir.

Bu rivayeti Muhammed eş-Şeybânî, Ali b. Ma'bed kanalıyla İsmâ'îl b. Ca'fer' den alırken Sa'îd b. Mansûr ise Abdulaziz'den almıştır. İbn Mâce, Hişam b. Ammâr üzerinden Hâtim b. İsmail'den Tirmizî ise Hâtim'in Kuteybe adlı öğrencisinden almıştır. Ebû Dâvud, Ka'nebî aracılığı ile Abdulaziz'den, İbnu'l-Cârûd en-Nîsâbü'rî ise, Rebi b. Süleyman'dan o da Abdullah b. Vehb üzerinden Süleyman b. Bilal'den almıştır. Tahâvî'nin tariki, hocası Fehd üzerinden Ali b. Mabe'd'ten İsmail b. Cafer'e ulaşır. Dârekutnî ise hocaları aracılığı ile İbn Erdek'in üç öğrencisinden (Abdulaziz, Süleyman b. Bilal, İsmail b. Cafer) bu hadisi aktarmaktadır.

28 Bknz. İbn 'Adiy, Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl* (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1434/2013), 8/558. "حدثنا زيد، حدثنا مسعود، حدثنا عمر بن أيوب، عن غالب، عن الحسن، عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ثلاث ليس لعا، من تلکم بشيءٍ منهن لا عبا فقد وجب عليه: الطلاق، والعقاق، والنكاح"

29 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No:10244; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 9/343 No:9707.

30 Şeybânî, *el-Asl*, 7/300; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/135 No:10251-10252.

31 Şeybânî, *el-Asl*, 7/300; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No:10248; 4/122 No:16593; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/181 No:101; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ* (Beyrut: Merkezu Hecer, 1424/2003), 7/558.

32 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/430 No: 18704.

33 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No:10243.

Yukarıdaki şemada görüldüğü üzere “Üç şeyin ciddiside ciddi, şakası da ciddidir. Talak, nikâh, ricât” rivayetinin bütün tariklerinde “Ebû Hüreyre/Yusuf b. Mâhek/Atâ b. Ebî Rebâh/Abdurrahman b. Habib b. Erdek” kısmı ortaktır. Bu rivayet Abdurrahman b. Habib b. Erdek’ten sonra öğrencileri Abdulaziz, Hâtim b. İsmail, Süleyman b. Bilal ile İsmail b. Cafer üzerinden musanniflere ulaşmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Talak, nikâh, ricât” şeklindeki bu merfu rivayet her ne kadar farklı musannifler tarafından derlendiyse de rivayet sadece Ebû Hüreyre’ye dayanmaktadır. Ayrıca Ebû Hüreyre’den de Yusuf b. Mâhek/Atâ b. Ebî Rebâh/Abdurrahman b. Habib b. Erdek şeklinde tek bir kanalla gelip İbn Erdek’ten sonra ise dört farklı tarike ayrılmıştır. Özetle “Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Talak, nikâh, ricât” haberini sadece Ebû Hüreyre aktarmış ondan sonrada tek kişilik senetlerle nakledilmiştir.

Burada öncelikle senedin ortak kısmında yer alan ilk dört râvi ile ilgili bilgiler verip cerh-ta’dîl durumlarından bahsecek akabinde ise, musanniflere ulaşana kadarki süreçte yer alan mecruh râvileri ele alacağız.

Ebû Hüreyre (ö. 58/678): Hicretin 7 (628) müslüman olmasına rağmen binden fazla hadis rivayet eden Müksirûn sahâbelerdendir. Ehl-i suffice den biri olarak Hz. Peygamber’den (s.a.s.) ayrılmamış dâima onu izlemiştir. Sahâbe tabakasından olması sebebiyle cerh/ta’dîl işleminden beri olan bu zat tâbiîn büyüklerinden pek çok kişiye hocalık yapmıştır.³⁴

İbn Mâhek (ö.111/120): İsmâ’il b. Ca’fer’in, İbn Mâhek şeklinde verdiği bu râvi hakkında Tirmizî, onun Yusuf b. Mâhek olduğunu ifade eder.³⁵ Yusuf b. Mâhek, el-Fârisî nisbesiyle de tanınır.³⁶ İbn Mâhek, Sünen-i Erba’a’

34 İbn ‘Abdilber, Ebû ‘Omer Yûsuf b. ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Abdilber el-Kutubi, *el-İstî‘âb fi Ma’rifeti’l-‘Ashâb* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415), 4/332; İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû’l-Fadl Ahmed b. ‘Alî, *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Şahâbe* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415/1994), 7/348-352.

35 Tirmizî, *Sunenu’l-Tirmizî*, Talak, 9.

36 Cemâluddîn el-Mizzî, Ebû’l-Haccâc Yûsuf b. ‘Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî Cemâluddîn, *Tehzîbu’l-Kemâl fi ‘Esmâi’r-Ricâl* (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1400/1980), 32/451-454.

müellifleri rivayetlerini tahrîc etmişlerdir. İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Safvân gibi pek çok sahâbeden hadis nakletmiştir. Atâ, Eyyub, İbn Cüreyc daha birçokları onun öğrencisidir. İbn Mâin onunla ilgili sika hükmünü vermiştir.³⁷

Atâ b. Ebî Rebâh: Hakkında Hz. Ömer veya Hz. Osman zamanında doğduğu şeklinde bilgiler aktarılan Atâ, Yemen kökenli olup küçük yaşlardan itibaren Mekke'de yaşamıştır. Ebû Muhammed künyesi ile bilinip mevâlîden-
dir.³⁸ (Ancak ne zaman azad edildiğine dâir bilgiye ulaşamadık) Mekke'de ilim otoriteri haline Atâ'nın³⁹ Medine'ye de bazen gittiğine dâir bilgiler aktarılmaktadır.⁴⁰ İbn Abbas, Câbir b. Abdillâh, Hz. Aişe, Ümmü Seleme, Ümmü Hânî, Hâkim b. Hâzim, Zeyd b. Erkâm, Abdullah b. Zübeyr, İbn Ömer, Ebû Hüreyre gibi pek çok sahâbeden hadis nakletmiştir. 200 sahâbeyle karşılaşım dediği nakledilir. Hz. Ebû Bekir, Attâb b. Esîd, Osman b. Affân, Fadl b. Abbas'tan ise mürsel rivayetleri vardır. Onun ayrıca Ubeyd b. Umeyr, Yusuf b. Mâhek, Sâlim b. Şevvâl, Mücahid, Urve gibi hocaları vardır. Mekke'de İbn Abbas'tan sonraki en büyük fâkih olarak bilinir. Mücahid b. Cebr, Ebû'z-Zübeyr, Amr b. Şuayb, Amr b. Dinâr, İbn Cüreyc, Kays b. Sa'd, İbn Habîb Erdek gibi çok sayıda zâtı yetiştirmiş söz konusu bu zatlar ondan rivayetlerde bulunmuşlardır. Atâ b. Ebî Rebâh'ı her ne kadar sika görünler⁴¹ varsa da onun mürsel rivayetlerde bulunduğu âlimler işaret etmiştir. Meselâ Ahmet b. Hanbel, Atâ'nın mürsel rivayetlerinin oldukça zayıf olduğunu ifade eder⁴². Ömrünün

37 Zehebî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz, Târihu'l-İslâm ve vefyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm (Dâru el-Ğarb âlâislâmî, âlâvly, 2003), 3/343; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (Dimeşk: Mu'essesetu'r-Risale, 1405/1985), 5/68.

38 İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Meşâbiru 'Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-'Aktâr* (Cidde: Dâru'l-Vefâ', 1411/1991), 133.

39 İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakât* (Kahire: Mektebetu'l-Han-cî, 1421/2001), 8/30.

40 Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-Târih* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981), 1/443.

41 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/29; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil* (Haydarâbâd: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 1371/1952), 331.

42 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târih*, 3/239; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye* (Medine: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, ts.), 386.

sonlarına doğru yaptığı nakillerde ihtilât olduğu, bu sebeple de bazı öğrencilerinin kendisini terk ettiği bilgisi nakledilir.⁴³

Abdurrahman b. Habîb b. Erdek (ö.131-140 arası): Kaynaklarda Abdurrahman b. Habîb b. Erdek mi veya Habîb b. Abdurrahman b. Erdek mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklarda ise sadece İbn Erdek olarak geçmektedir. Vefatı 131-140 arasındadır. Atâ, Abdulmelik b. Ebî Bekr'den nakillerde bulunur. Usâme b. Zeyd el-Leysî, İsmail b. Cafer, Hâtim b. İsmail, Abdullah b. Cafer b. Necîh, Süleyman b. Bilal, Abdulaziz b. Muhammed ed-Derâverdî, Ebû'l-Mikdâm Hişâm b. Ziyâd ondan hadis nakletmişlerdir⁴⁴. Ali b. el-Medîni (ö.234/848-849) İbn Erdek'i zayıf⁴⁵, Nesâî⁴⁶ ile İbn Hazm (ö.464/1056) onun münkerul hadis olduğunu belirtmektedir. İbn Hazm, İbn Erdek'in meçhûl bir râvi olup zayıflığı konusunda pek kimsenin ittifakının olduğu belirtir⁴⁷. Zehebî (ö.748/1348), onu *el-Kâşif*'te "fihi ley-yin" şeklinde,⁴⁸ *Muğni fi' duafa* da sadûk fihi ley-yin⁴⁹ Mizân da ise Sadûkun lehû mâ yunkeru⁵⁰ *er-Redd 'alâ İbni'l-Kattân fi Kitâbihî Beyâni'l-Vehm ve'l-Îhâm* de ise meçhûlu'l-hâl⁵¹ şeklinde cerh ederken İbni Hacer (ö.852/1449) ise İbn Erdek ile ilgili olarak, Ebû'l-Feth el-Ezdi'nin de *ed-Du'afâ*'da aynı şe-

43 Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi 'Esmâi'r-Ricâl*, 20/83.

44 Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl, *et-Târibu'l-Kebîr* (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Ma'ârifil-'Osmâniyye, ts.), 5/275; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 226; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi 'Esmâi'r-Ricâl*, 17/52.

45 Ali b. el-Medîni, Ebû'l-Hasan 'Alî b. 'Abdullâh el-Basrî, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe* (Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1404/1983), 138.

46 Nesâî'nin bu değerlendirmesi onun el-Cerh ve't-ta'dîl eserinde yer almaktadır. Bknz. İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân* (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî, 1390/1971), 2/71.

47 İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusi, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2002), 9/465.

48 Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte* (Cidde: Dâru'l-Kible, 1413/1992), 6/625.

49 Zehebî, *el-Muğni fi'd-Du'afâi* (Katar: Dâru ihyâi't-türas, 1994), 2/378.

50 Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl* (Beyrut: , Dâru el-Ma'rife, 1382/1963), 2/555.

51 Zehebî, *er-Redd 'alâ İbni'l-Kattân fi Kitâbihî Beyâni'l-Vehm ve'l-Îhâm* (Kahire: el-Faruku'l-Hadise, 1426/2005), 41.

kilde cerh ettiğini belirterek yapılan tenkitleri *Lisânu'l-Mizân*'ında zikreder⁵². *Takrîbu't-Tehzîb*'te ise onu leyyinu'l-hadis olarak değerlendirir⁵³. İbn Hibbân (ö.354/965) ise onu *es-Sikat* eserine almış onu tevsik etmiştir.⁵⁴

Bedruddîn el-'Aynî (ö.855/1451), İbn Habîb b. Erdek'e yöneltilen bu tenkitleri ret eder. Aynî, Ebû Dâvûd'un ondan hadis rivayet edip hakkında sükût etmesinin ondan razı olduğunu gösterdiğini, Tirmizî'nin ise rivayetini hasen olarak nitelendirdiğini, ayrıca İbn Hibbân, Hâkim ve İbn Halfûn'unun onu sika gördüğünü belirtir. Aynî, bu hadisin üç tarikenden bahseder ilk tarihini, İbrahim b. Ebî Dâvûd/Yayha b. Salih/Süleyman b. Bilâl/ Abdurrahman b. Habib Erdek/Atâ b. Ebî Rebâh/ Yusuf b. Mâhek/ Ebû Hüreyre'den oluşan tarik (Dârekutnî'de bu tarik var) bunun bağlantılı olarak Tirmizî'nin tarihi ikinci olarak; Nasr b. Merzûk/ (Hasîb b. Nâsîh ile Esed b. Musa)/ Abdulaziz b. Muhammed ed-Dirâverdi (bu tarik ise Ebû Dâvûd'da vardır) son olarak ise Fehd b. Süleyman/ Ali b. Ma'bet b. Şeddât/ İsmail b. Cafer/ Abdurrahman b. Habib b. Erdek şeklindedir.⁵⁵

Hadisin ortak râvilerinden Atâ b. Ebî Rebâh ile Abdurrahman b. Habîb b. Erdek cerh edilmişlerdir. Atâ irsal sebebiyle tenkit edilmişken İbn Erdek'i ise mütesâhil olarak bilinen İbn Hibbân hariç tevsik eden olmamış aksine münkeru'l-hadis, meçhûl'l-hâl, leyyinu'l-hadis şeklinde cerh edilmiştir.

Bu hadisi İbn Erdek'ten alan râviler ise şunlardır.

Süleyman b. Bilâl el-Kuraşî (ö.177): Künyesi Ebû Muhammed olup Abdullah b. Dinâr, Zeyd b. Eslem, Hişâm b. Urve, Sad b. Said, Yunus b. Yezîd, Abdurrahman b. Erdek, Amr b. Ebî Amr gibi dönemin hocalarından nakillerde bulunur. Abdulhamid b. Uveys, Halid b. Mahled, Musa b. Dâvud, Mansur b. Seleme, Yayha b. Salih, Abdullah b. Vehb gibi çok sayıda kişiye rivayetler aktarmıştır. Osman b. Ebî Şeybe, Süleyman b. Bilâl'i "Rivayetini

52 İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 8/316-317.

53 İbn Hacer el-'Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb* (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 338.

54 İbn Hibbân, *Meşâhiru 'Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-'Aktâr*, 7/177.

55 Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Nuhabu'l-Efkâr fî Tenkihi Me-bânî'l-Abbâr fî Şerhi Me'âni'l-Âsâr* (Katar: Vizârtu'l-Evkâf, 1429/2008), 11/277-278.

itimât edilenlerden değildir” şeklinde değerlendirmiştir.⁵⁶ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ise onunla ilgili , “la be’se bih” “sika” ifadesini kullanır. İbn Ma’in (ö.233/848), Ali el-Medîni, Nesâi de onu tevsik etmişlerdir.⁵⁷

İsmail b. Cafer (ö.180): İbn Ebî Kesîr el-Ensârî olarak da bilinen İsmail b. Cafer sika, hafız, imam olarak bilinmektedir. Yaşadığı dönemin Medîne âlimlerindedir. İsrâil b. Yunus, İsmâil b. Ebî Hâkîm, Abdullah b. Dinâr, Abdullah b. Abdurrahman, Humejd et-Tavîl, Rebiâ b. Ebî Abdurrahman, Hişâm b. Urve, Abdurrahman b. Habîb b. Erdek, Utbe b. Müslim, Amr b. Nafi’, Amr b. Ebî Amr gibi pek çok âlime talebelik yapmıştır. İbrahim b. Abdillâh b. Hâtîm el-Herevî, İshâk b. Muhammed, İsmail b. İbrahim b. Ma’mer, Hafs b. Ömer, Dâvûd b. Amr, Muhammed b. Zenbûr el-Mekkî meşhur öğrencilerindedir. İbn Sa’d, İsmâil’in sika olduğunu ve 500 hadisinin bulunduğunu aktarıırken⁵⁸, Hatîb el- Bağdâdî (ö.463/1071) ise Yahya b. Ma’in’in onunla ilgili olarak, sika- kalîlul hata-me’mun- sadûk şeklindeki farklı değerlendirmelerde⁵⁹ bulunduğunu belirtir. Moğoltây b. Kılıç (ö.762/1361), İsmail ile ilgili olarak nakledilen farklı bilgileri değerlendirerek onun sika olduğu kanaatindedir. İbn Hacer de onun sika olduğunu belirtir.⁶⁰

Hâtîm b. İsmail (ö.186-187): Ebû İsmail Medenî olarak bilinir. Usâme b. Zeyd, Eflâh b. Humejd, Enîs b. Ebî Yahya, Bişr b. Râfi’, Abdurrahman b. Humejd, Abdurrahman b. Habib b. Erdek gibi birçok hocadan nakilde bulunur. İbrahim b. Hamza ez-Zübeyrî, İbrahim b. Musa, İshâk b. Râhûye, Kuteybe b. Said, Hişâm b. Ammâr ed-Dımaşkî, Yusuf b. Selmân onun öğrencileri arasında sayılır. Yahya b. Ma’in onu tevsik etmiş ⁶¹ Ahmed b. Hanbel ise, Hâtîm’in gafleti sebebiyle mecruh olduğunu belirtmiş ve sadece kitabetle olan rivayetlerini salih/uygun bulur. Nesâi, leyse bihi bes/leyse bi kavi şeklin-

56 Moğultây b. Kilic, Ebû ‘Abdullâh Moğultây b. Kilic el-Bekcerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Kahire: el-Fârûku'l-Hadise, 1422/2001), 6/46-47.

57 Ali b. el-Medîni, *Su’âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 101; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 7/425-427.

58 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/237.

59 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 7/184-186.

60 Moğultây b. Kilic, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 2/159-160; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 3/56-60.

61 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’r-Ta’dîl*, 259.

de değerlendirir.⁶² İbn Hacer ise onunla ilgili olarak muhtelefun fiş şeklinde değerlendirilmediğini belirtir.⁶³

Ahmed b. Hanbel'in tenkidi çerçevesinde Hâtim'in rivayetine baktığımızda, İbn Mâce tarihinde "حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَبِيبٍ بْنُ أَرْدَكٍ" şeklinde "haddesena"; Tirmizî tarihinde ise "حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَرْدَكٍ" biçiminde "an" ifadesi ile rivayet aktarılmakta, kitabet kaydı bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in tenkidi bağlamında bu rivayetin sıhhati hususunda problem vardır.

Abdulaziz b. Muhammed b. Ubeyd ed-Derâverdî (ö.186/187): İsfahân kökenli olup Medine'de yaşamıştır. Ebû Muhammed künyesi ile de tanınan ed-Derâverdî, Safvân b. Süleym, Ebû Tuvâle Abdullah, Yezîd İbnu'l-Hâd, Şerîk b. Ebî Nemir, İbn Habîb b. Erdek, Ömer b. Nâfi' gibi pek çok kişiden rivayetleri vardır.⁶⁴ İbrahim b. İshâk, İbrahim b. Hamza ez-Zübeyrî, Ahmed b. Muhammed b. Velîd, Amr b. Ebî Seleme, Muhammed b. İdris eş-Şafi'i, Abdullah b. Mesleme b. Ka'nab, Veki' b. Cerrâh ve daha birçok kişiye hocalık yapmıştır. Yahya b. Ma'in onunla ilgili olarak "leyse bihi bes", kitabeti hafızasından sahihtir⁶⁵ şeklinde değerlendirme yaparken Ahmed b. Hanbel'de benzer şekilde onun kendi kitabından yapmadığı nakillerde vehm ettiğini, okumalarında hatalar bulunduğunu ifade ederek cerhte bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in ed-Derâverdî ile ilgili olarak bazı rivayetleri münker gibidirler dediği de nakledilir.⁶⁶ Nesâî, leyse bi kaviy, Ebû'z-Zur'a ise hafızasından naklettiklerinin hatalı olduğunu belirterek onu seyyi'ül-hıfz şeklinde tenkit eder.⁶⁷

62 Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi 'Esmâi'r-Ricâl*, 5/187-191.

63 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Kemâl* (Hindistan: Dâiretu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye, 1326/1908), 2/128; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 276.

64 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/492; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi 'Esmâi'r-Ricâl*, 18/187-195.

65 Yahyâ b. Ma'in, Ebû Zekeriyâ, *Min Kelâmi Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in fi'r-Ricâl* (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, ts.), 113.

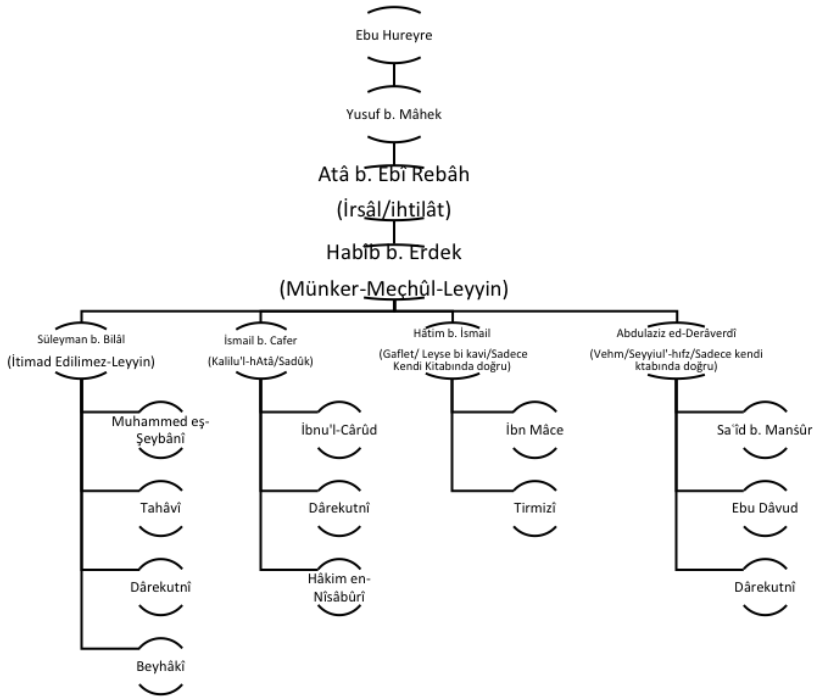
66 Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Câmi' fi'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl* (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1408/1988), 122-123; Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvûd li İmâm 'Ahmed b. Hanbel fi Cerhi'r-Ruwâti ve Ta'dilihim* (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1993), 221.

67 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'l-Ta'dil*, 396; Zehebi, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-alâm*, 2003, 4/915.

Buna karşın Ali b. el-Medînî ise onu tevsik etmiştir. İbn Hacer başkasının kitabından/yazılı metinlerinden nakleden sadûk bir râvi diye değerlendirebilir.⁶⁸

Değerlendirme

Burada ele aldığımız “ثَلَاثَ جُدْهَنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ: الطَّلَاقُ، وَالنِّكَاحُ، وَالرَّجْعَةُ / Üç şeyin ciddisinde ciddi, şakası da ciddi. Talak, nikâh, ricât.” rivayetini Ebû Hüreyre'den İbn Mâhek ondan da Atâ b. Ebî Rabâh aktarmaktadır. Atâ b. Ebî Rabâh'tan ise Abdurrahman b. Habîb b. Erdek almıştır. Rivayetin senedi İbn Erdek'e kadar birer râviden oluşmaktadır. Rivayet İbn Erdek'ten sonra ise dört râvi (Süleyman b. Bilâl, İsmâil b. Cafer, Hâtim b. İsmâil, Abdülaziz ed-Derâverdi) tarafından farklı tariklerle aktarılmıştır. Kaynaklarda yer alan bilgiler çerçevesinde bu râvilerin cerh/ta'dîl durumları özetle şu şekildedir.

68 Alî b. el-Medînî, *Su'âlâtu İbn Ebî Şeybe*, 127; İbn Hacer el-'Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 358. Bu tenkitlere rağmen ed-Derâverdi ile ilgili çalışmada Serkan Çelikan, muhtemelen Zehebî'nin görüşleri etkisinde kalarak onun adalet ve zabt açısından güvelinir biri olduğunu söylemektedir. Onun bu değerlendirmesine katılmak mümkün görülmemektedir. (Değerlendirme için bkz. Serkan Çelikan, “ Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdi ve Bir Hadis Râvisi Olarak Güvenirliliği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19(2019),837-860.

Tabloda görüldüğü üzere rivayet tedlis sebebiyle tenkit edilmiş Atâ b. Ebî Rabâh'tan, Abdurrahman b. Habîb b. Erdek'e aktarılmıştır. Atâ bazı rivayetlerinde sahâbeyi atlayarak direk Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayetlerde bulunmaktadır. Ancak burada bu durum söz konusu değildir. Zira Atâ bu rivayeti İbn Mâhek üzerinden Ebû Hüreyre'ye dayandırmaktadır. Dolayısıyla bu rivayette kanaatimizce Atâ bakımından bir problem görünmemektedir.

Rivayeti Atâ'dan alan Abdurrahman b. Habîb b. Erdek ise pek çok kimse tarafından tenkit edilmiştir. Ona yöneltilen tenkitler zayıf, meçhûl, meçhûlü'l-hâl, münkeru'l-hadis, leyyinu'l-hadis şeklindedir. İbn Erdek'in zayıf olduğunu bildiren Ali b. el-Medînetî gerekçesini açıklamamıştır. İbn Hazm ise meçhûlü'l-ayn mı yoksa meçhûlü'l-hâl mi olduğunu belirtmeksizin onu mutlak olarak meçhûl diye tenkit eder. İbn Hazm'ın bu ifadesi meçhûlü'l-ayn olarak görülmelidir. Böyle bir râviden -genel kanaate göre- tanınan iki âlim hadis rivayet etmedikçe meçhûlü'l-ayn olmaktan kurtulmaz. Tanınan iki âlim hadis rivayet ederse meçhûlü'l-ayn oluşu ortadan kalkar ancak adâleti sabit olmaz.⁶⁹ Cemâluddîn el-Mizzî (ö.742/1341), İbn Erdek'in çalışmamızda ismi geçen dört râvisine ilaveten Usâme b. Zeyd el-Leysî, Abdullah b. Cafer, Süleyman b. Bilal, Ebû'l-Mikdâm Hişâm b. Ziyâd adlı talebelerinden⁷⁰ bahseder ki bu râviler tenkide uğramış şahıslardır.

Öte yandan Zehebî, İbn Erdek'in aslında meçhûlü'l-hal olduğu bilgisini aktarır. Bu durum İbn Erdek'in meçhûliyetinin, meçhûlü'l-hâl olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Meçhûlü'l-hâl râvinin rivayetinin kabulü noktasında farklı görüşler vardır. Adaleti konusunda bilgi sahibi olunmayan râvinin rivayeti genel olarak ret edilir. Ancak Süleyman b. Eyyûb er-Râzî gibi bazı Şâfiîler ve İbn Hibbân ile İbn Fûrek (ö.406/1015) gibi bir kısım hadisçi ve usulcüler meçhûlü'l-hâl râvilerin rivayetlerini geçerli saymışlardır. Ebû Hanîfe'ye (ö.150/767) dayandırılan bir görüşe göre meçhûlü'l-hâl râvinin,

69 Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, 1/88; 'Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdurrahmân Ta-kiyyuddîn İbnî's-Şalâh İbnü's-Şalâh, *Ma'rifetu Envâ'i'Ulûmi'l-Hadis= Mukaddime* (Beirut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1406/1986), 1/224-227; Emin Âşıkkutlu, "Meçhul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 286-288.

70 Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî 'Esmâ'i'r-Ricâl*, 2/347-351;14/379; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 542.

insanların genelde âdil kabul edildiği İslâm'ın ilk döneminde yaşamış olması şartına bağlayarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) en hayırlı nesiller olduklarına şahitlik ettiği ilk üç râvi tabakasını teşkil eden sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn ile sınırlandırmıştır. Bu değerlendirmeler râvinin meçhûlu'l-ayn olmaması ile birlikte adalet/zabt durumu hakkında olumlu veya olumsuz bir bilginin bulunmaması durumunun mutlak anlamda râvinin lehine yorumlandığını ifade etmektedir.⁷¹ Ne varki İbn Erdek'in durumu böyle değildir. Çünkü İbn Erdek meçhûl tenkidinin yanı sıra münkerü'l-hadis şeklinde de cerhe uğramıştır. Yani İbn Erdek rivayet ettiği hadis yada hadislerde sika veya kendisinden daha güvenilir râvilere muhalefet etmiştir. Dolayısıyla münkerü'l-hadis şeklindeki cerhi meçhûlu'l-hâl durumu ile beraber okunduğunda meçhûlu'l-hâl râvinin rivayetini kabul eden görüşe göre durum İbn Erdek'in aleyhinde olacak şekilde bu rivayetin reddini gerektirir. Çünkü burada İbn Erdek münkerü'l-hadis/güvenilir râvilere muhalif biçimde rivayet nakletme ile mecruh olup mutlak anlamda âdil kabul edilme ön kabulü⁷²kaybetmektedir.

Esasında bir râvinin münkerü'l-hadis şeklinde cerh edilmesi, onun münker hadis rivayet ettiği anlamını güçlü kılar. Bu durumda İbn Erdek'in bu şekilde tenkit edilmesi onun rivayetlerinde sika râvilere muhalif davrandığı, maruf olmayan rivayetler aktardığı sonucuna götürür. Çünkü münker hadis, zayıf râvinin güvenilir râvilere muhalif olarak aktardığı hadis, zayıf râvinin tek başına aktardığı hadis, tek râvinin aktarıp da başka tarikleri bulunmayan, teferrüd edilen hadis şeklinde farklı tanımlamaları olsa da nihayetinde tek kanaldan diğer rivayetlere muhalif olarak gelen ve başka tariklerle desteklenemeyen rivayet demektir.⁷³ İbn Erdek'e yöneltilen bu tenkit çerçevesinde te-

71 Âşıkkutlu, "Meçhul", 286-288; Krş: Fikret Özçelik,"Hadisçilerin ve Usûlcülerin Râvinin Adaleti Hakkındaki Tutumları:Seyfuddin Âmidî Örneği", *Diyarbakır:Âlimler,Ârifler,Edipler* (İstanbul:Ensâr Neşriyat,2018), 305-323.

72 Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed 'Abdulhay b. Muhammed 'Abdilhalim b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil* (Haleb: Matba'atu's-Selâfiyye, 1407), 407; Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkerü'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997 1995), 199-210.

73 Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, 1407; Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkerü'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları"; Mehmet Efendioğlu, "Münker", *Diyaret Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2006.

mel hadis metinlerinde yaptığımız taramada onun kanalıyla gelen söz konusu yukarıdaki rivayet dışında Kütüb-i Tis'a'da her hangi bir rivayet tespit edilememiştir. Bu itibarla İbn Erdek'in muhaddisler tarafından gereğince tanınmaması sebebiyle meçhûl olarak tenkit edilmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte İbn Erdek'in Kütüb-i Tis'a dışındaki hadis eserlerinde de rivayetleri azdır. Birini Taberânî⁷⁴ diğerini Ebû Nuaym (ö.430/1039)⁷⁵ bir diğerini ise Beyhâkî⁷⁶ aktarmıştır. Ancak onun münkerül-hadis şeklindeki cerh edilmesi kanaatimize göre bu çalışmanın konusu olan üç şeyin ciddisi de ciddi şakası da ciddidir hadise ile ilgili olmalıdır. Çünkü bu hadisin merfu formu sadece onun da içinde bulunduğu yukarıdaki senetle gelmektedir. Öte yandan onun “üç şeyin ciddisi de ciddi şakası da ciddidir” hadis dışındaki diğer rivayetlerine baktığımızda Taberânî de yer alan merfu rivayetin⁷⁷ aynı zamanda Buhârî (ö. 256/870)⁷⁸ ile Ahmed b. Hanbel⁷⁹ tarafından İbn Erdek'in yer almadığı senetlerle rivayet edildiği görülmektedir. Ayrıca İbni Erdek senediyle gelen diğer rivayetlerde ise Hz. Hüseyin'e (ö. 61/680) matuf ifadeler vardır.

74 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 22/70

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ الصَّنَعَانِيُّ، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، حَدَّثَنِي سَلِيمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَبِيبِ بْنِ أَدْرَكَةَ، أَنَّ عَبْدَ الْوَهَّابِ بْنَ مُحَبِّبٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ الْوَالِدِ النَّضْرِيَّ أَخْبَرَهُمْ قَالَ: سَمِعْتُ وَائِلَةَ بْنَ الْأَسْفَعِ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَقْرَى الْفِرَى مِنْ قَوْلِي مَا لَمْ أَقُلْ، وَمَنْ أَرَى عَيْنِي فِي الْمَنَامِ مَا لَمْ يَرَهُ، وَمَنْ ادَّعَى إِلَيَّ غَيْرَ أَبِيهِ».

75 Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ* (Mısır: es-Sa'ade, 1394/1974), 3/137

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عُثْمَانَ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: ثنا الرَّبِيعُ بْنُ سَلِيمَانَ، قَالَ: ثنا بَشْرُ بْنُ بَكْرٍ، وَالْحَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَا: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَبِيبِ بْنِ أَدْرَكَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ نَافِعَ بْنَ جُبَيْرٍ، [ص: 138] يَقُولُ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ: «عَفَرَ اللَّهُ لَكَ، أَنْتَ سَيِّدُ النَّاسِ وَأَفْضَلُهُمْ، تَدْهَبُ إِلَيَّ هَذَا الْعَبْدُ فَتَجْلِسُ مَعَهُ - يَغْنِي زَيْدٌ بِنَ أَسْلَمَ - فَقَالَ: «إِنَّهُ يَنْبَغِي لِلْعِلْمِ أَنْ يُشْبِعَ حَيْثُمَا كَانَ».

76 Beyhâkî, *el-Medhal ilê-Suneni'l-Kubrâ* (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ', 1985), 282-

أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ الرَّوَدُبَارِيُّ، ثنا أَبُو طَاهِرٍ الْمُحَمَّدُ أَبِي دَاوُدَ، ثنا أَبُو بَكْرٍ الْجَارُودِيُّ، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى بْنِ بِنْتِ السُّدِّيِّ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْمَدِينِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَدْرَكَةَ قَالَ: كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ فَيَسْتَقُ النَّاسَ حَتَّى يَجْلِسَ مَعَ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ فِي حَلْفَتِهِ، فَقَالَ لَهُ نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ بِنَ مُطْعِمٍ: عَفَرَ اللَّهُ لَكَ، أَنْتَ سَيِّدُ النَّاسِ تَأْتِي تَتَخَطَّى حَتَّى تَجْلِسَ مَعَ هَذَا الْعَبْدِ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ: «إِنَّ الْعِلْمَ يَنْبَغِي وَيُؤْتَى وَيُطَلَّبُ مِنْ حَيْثُ كَانَ» قَالَ إِسْمَاعِيلُ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَدْرَكَةَ أَخُو عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لِأَمِيهِ.

77 «مَنْ أَقْرَى الْفِرَى مِنْ قَوْلِي مَا لَمْ أَقُلْ، وَمَنْ أَرَى عَيْنِي فِي الْمَنَامِ مَا لَمْ يَرَهُ، وَمَنْ ادَّعَى إِلَيَّ غَيْرَ أَبِيهِ»

78 Buhârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Şabihu'l-Muhtasar* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), Menâkıb, 6.

79 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421-2001), 15/390.

Yukarıdaki tenkitlere ilaveten İbn Erdek'i leyyinu'l-hadis şeklinde tenkit edenler de olmuştur. Bunların başında Zehebî ile İbn Hacer gelir. Cerh için kullanılan bu tabir hıfzı veya dindarlığı biraz gevşek râvi için kullanılır. Bu şekilde cerh edilen râvinin rivayeti sadece itibar için yazılır.⁸⁰

İbn Erdek'e yöneltilen yukarıdaki tenkitler rivayetin bu formunun İbn Erdek sebebiyle sened bakımından ciddi problemler ihtiva ettiği, rivayetin sahil olmaktan uzak olduğunu sonucuna götürmektedir. Bütün bunlara rağmen Şafi'i fâkihi İbnu'l- Mülakkin(ö. 804/1401) *et-Tavdîh* adlı eserinde mütasâhil olan İbn Hibbân'ın yolundan giderek yöneltilen bu ciddi tenkitleri görmezden gelmiştir⁸¹. Zira İbn Erdek İmamı Şafi'i'nin hocası Abdulaziz b. Muhammed ed-Derâverdi'nin hocalarındandır.⁸² Buradaki rivayetin tüm tariklerinin İbn Erdek'te birleşmesi sebebiyle İbn Erdek'ten sonraki râvilerin cerh gerekçelerine etraflı biçimde girmeye gerekli görmüyoruz. Zira hadis İbn Erdek'te düğümlenmektedir.

İkinci Hadis : “Nikâh, Talak, Itk(köle azadı)” rivayeti.

Bu rivayet hem Merfu hem de mevkuf olarak nakledilmiştir. Bu rivayet ilk rivayetten farklı olarak “rica” t yerine “itk” ifadesini barındırmaktadır.

1-Rivayetin Merfu Tariklari

يَجُوزُ اللَّعْبُ فِي كُلِّ شَيْءٍ غَيْرِ ثَلَاثِ خِلَالٍ، فَمَنْ لَعِبَ بِشَيْءٍ مِنْهُنَّ جَارَ وَإِنْ أَجَا سَادِعَةً /Şaka sadece şu üç durumda, kişinin hoşuna gitmese de hukukî sonuç doğurur. Kişi şaka ile evlense nikâhı, boşasa boşaması, köle azad etse azat etmesi geçerlidir”.

80 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, 1/23; İbnu's-Şalâh, *Ma'rifetu Envâ'i 'Ulûmi'l-Hadis = Mukaddime*, 125; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/267; Zehebî, *Mizânul-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, 1/3-4; Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*, 1/625; İbn Hacer el-'Askalânî, *Takrîbu'r-Tehzîb*, 39-40,

81 İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafs 'Omer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısırî, *et-Tavdih li Şerhi'l-Câmi'i's-Şahih* (Katar: Vizârtu'l-Evkâf, 1429–2008), 15/280.

82 Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tabakâtu'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 121.

a) Ebû'd-Derdâ Tariki

أخبرنا محمد، أنا ابن وهب قال: أخبرني يزيد بن عياض، عن عبد الرحمن الأعرج، عن أبي هريرة، عن أبي الدرداء؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: يجوز اللعب في كل شيء غير ثلاث خلال، فمن لعب بشيء منهن جاز وإن كره؛ إن نكح فقد جاز، وإن طلق فقد جاز طلاقه، وإن أعتق فقد جاز عتاقه

İbn Vehb, Yezîd b. İyâz üzerinden Abdurrahman b. A'rac senediyle Ebû Hüreyre'den Ebû Hüreyre ise bu rivayeti Ebû'd-Derdâ'nın Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aktardığını bildirmektedir⁸⁹.

Abdullah b. Vehb bu rivayeti Yezîd b. İyâz'dan o da Abdurrahman b. A'rac'tan almıştır. Abdurrahman ise Ebû Hüreyre kanalıyla Ebû'd-Derdâ üzerinden Rasulullah'tan (s.a.s.) nakletmektedir. Senedin râvileri şunlardır.

Yezîd b. İyâz (ö. 161-170): Esas ismi Yezîd b. İyâz b. Cu'dube olup Ebû'l-Hakem el-Leysî olarak da bilinir. Vefatı 161-170 yılları arasında olduğu nakledilmiştir. Hicâzlı olup Basra ve Bağdat'ta bulunmuştur. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac, Said b. Ebî Said, Ebû Zübeyr el-Mekkî, İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Münkedir'den rivayetleri bulunmaktadır. Yezîd b. Harun, Abdussamed b. Numan, Ali İbnu'l-Ca'd, Abdullah b. Vehb ondan rivayet etmişlerdir.⁹⁰ Yezîd b. İyâz'ı, İmamı Mâlik kizb⁹¹, Buhârî münkerü'hadis⁹², Ebû Dâvud, Nesâî ile Darekutnî metrûk şeklinde cerh etmişlerdir.⁹³ İbn Hibban, Yezîd b. İyâz'ın meşhur râvilerden münker rivayetler sika kimselerden de maklûb olarak hadis nakletmesi sebebiyle rivayetleri ile ihticâc edilmediğini belirtmektedir.⁹⁴

Bu rivayeti Yezîd b. İyâz anane lafzıyla Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac'tan aktarmaktadır.

89 İbn Vehb, *el-Câmi'*, 162.

90 Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 16/482.

91 Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ* (Kahire: Dâru'l-Fârûk, 1436/2015), 2/385.

92 Buhârî, *ed-Du'afâ'u's-Şağîr* (Haleb, 1396), 121; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 8/351-352.

93 Dârekutnî, *el-İlelu'l-Vâride fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 8/394; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâi*, 2/752; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtul-meşâhir ve'l-a'lâm*, 2003, 3/685.

94 İbn Hibbân, *el-Mecrûbin min'el-Muhaddisin ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkin* (Haleb: Dâru'l-Va'y, Dâru'l-Va'y), 3/108.

Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac (ö.117): Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdurrahman b. Hürmüz, Ebû Dâvud künyesiyle maruf olup tâbiîn neslindedir. Daha çok Ebû Hüreyre'den rivayetler aktarmış olup sikadır.⁹⁵

Rivayetın bu tariki pek çok kişi tarafından metrük, münker şeklinde cerhe uğramış Yezîd b. İyâz'dan gelmiştir. Yezîd sebebiyle bu tarik sahih olmaktan son derece uzaktır.

b) Ebû Zer (ö.32/653) Tariiki

Rivayetın bu tarikinde metin, öncekine göre daha kısa ve özet mahiyetindedir. Abdurrezzâk, İbrahım b. Muhammed'ten o da Safvân b. Süleyım kanalıyla Ebû Zer'den Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “عَنْ إِبرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ صَفْوَانَ” قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْمٍ، أَنَّ أَبَا ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، وَهُوَ لَاعِبٌ بِنِ سُلَيْM

İbrahım b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî (ö.181-190 arası) : Buradaki râvi İbrahım b. Muhammed; İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî gibi pek çok kimse tarafından tenkit edilmiştir. Tedlis, Kaderiye Cehmiye ehli olma, Rafizi, kezzâb, metrük gibi sıfatlarla cerh edilmiştir. Yahya b. Said el-Kattân (ö.198/813), İbrahım b. Muhammed'in kader görüşlerinden dolayı değil bilakis yalancılığı sebebiyle metrük bir râvi olduğunu bildirmektedir.⁹⁷

95 Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 4/24; el-İcî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. 'Abdullâh el-Kûfi, *es-Sikât* (Medine: Mektebetu'd-dâr, 1405/1985), 89; İbn Ebî Hayseme, *et-Târihu'l-Kebîr*, 4/176; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 297; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (Dâru el-Ģarb âlâslâmî, âlâvly, 2003), 3/273; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, 45.

96 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 5/208 No:10987.

97 Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' fi'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, 2/535; Buhârî, *ed-Du'afâu's-şağîr*, 22; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 1/323; el-'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr* (Mısır: Dâru İbn 'Abbâs, 2008), 1/216-220; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 125-127; Moğultây b. Kilic, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, 1/284; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, 2003, 4/805.

Safvân b. Süleym el-Medîni (ö. 132) : Kaynaklar Safvân'ın, Ebû Abdullah künyesiyle maruf olduğunu zühhd, takva yönüyle meşhur sika bir kişi olarak tanıtmaktadır. Ebû Dâvûd onun sahâbeden sadece Abdullah b. Bişr ile Ebû Umâme (Es'ad b. Sehl)'yi gördüğünü bildirmektedir.⁹⁸ Öte yandan Safvân hicri 60 yılında doğduğuna göre bu rivayeti doğumundan 28 yıl önce vefat eden Ebû Zer (ö.32)⁹⁹ ile görüşerek almış olma ihtimali yoktur.

Bu rivayetin Ebû Zer tariki, İbrahim b. Muhammed'in mecruh oluşunun yanısıra Safvân b. Süleym ile Ebû Zer arasında inkita olması sebebiyle sahih değildir.

c) Ubâde b. Sâmit Tariki

Ubâde b. Sâmit kanalıyla gelen rivayetin iki tariki vardır. Birinde “قَالَ الْحَارِثُ حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ عُمَرَ بْنِ ابْنِ لَهَيْعَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَجُوزُ اللَّعْبُ فِي ثَلَاثِ الطَّلَاقِ وَرَسُولُ اللَّهِ / وَالنِّكَاحِ وَالْعَتَاقِ فَمَنْ قَالَهُنَّ فَقَدْ وَجِبَ وَجِبَ وَهِيَ إِيْتَاكَ شَاكًا وَلَا يَجُزُ إِلَّا بِرِضَا الْمَرْءِ بِمَا كَانَتْ عَلَيْهِ وَالْمَرْءُ لَا يَجُزُ إِلَّا بِرِضَا الْمَرْءِ بِمَا كَانَتْ عَلَيْهِ” buyurduğu¹⁰⁰ belirtilir. Diğer tarikte ise “eşini boşamış, kölesini azad etmiş ve kızını evlendirmiş bir kişinin bu uygulamaları şaka ile yaptım demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.); “üç durum vardır ki bunları şaka ile söyleyenin aleyhinde sonuç gerçekleşir. Talak, itak, ve nikâh. Allah Azze ve Celle “Allah’ın ayetlerini sakın alaya almayın”¹⁰¹ ayetini indirdi. / وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ حَدَّثَنَا أَبُو / وَمَعَاوِيَةَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ وَيَقُولُ كُنْتُ لَاعِبًا وَيَعْتُقُ مَمْلُوكَهُ وَيَقُولُ كُنْتُ لَاعِبًا وَيَزَوِّجُ ابْنَتَهُ وَيَقُولُ كُنْتُ لَاعِبًا وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

98 Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 4/307-308; Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' fi'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, 2/494; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 423-424; Zehebi, *Târihu'l-İslâm ve veşeyâtul-meşâhir ve'l-âlm*, 2003, 8/452; Moğultây b. Kilic, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, 6/381; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzib*, 4/425-426.

99 Halife b. Hayyât, Ebû 'Amr Halife b. Hayyât el-'Uşfurî, *Tabakâtu Halife b. Hayyât* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 71.; İbn Hibbân, *es-Sikât* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975), 3/55-56.

100 Hâris b. Ebî Usâme, *Musnedu'l-Hâris = Buğyetu'l-Bâbis 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, 1/555.

101 Bakara 2/231

وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَنْ قَالَهُنَّ لِأَعْبَاءِ فَهِنَّ جَائِزَاتٌ عَلَيْهِ الطَّلَاقُ وَالْعَتَاقُ وَالنِّكَاحُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي ذَلِكَ } وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا

İlk tarikte yer alan Abdullah b. Lahî'a (ö.174) pek çok kişi tarafından tenkit edilmiştir. Özellikle rivayetlerinin hatalı olduğu, aktardığı yazılı metinlerinin yandığı¹⁰³ belirtilmiştir. Rivayetin diğer tarikininde ise Hasan-ı Basrî ile Ubâde b. Sâmit arasında ittisal yoktur. Ayrıca buradaki râvi İsmail b Müslim de zayıftır.¹⁰⁴ Bu sebeple rivayetin hiçbir tariki sahih değildir.

d) Fedâle b. Ubeyd Tariki

Bu rivayeti Taberânî " حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُمَرَ بْنِ صَالِحٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، ثنا ابنُ لَهِيْعَةَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ حَنْشِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ السَّبَّائِيِّ، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ عَبْدِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «ثَلَاثٌ لَا يَجُوزُ اللَّعِبُ فِيهِنَّ، الْأَنْصَارِيُّ، /Üç şeyde talak, nikâh ve itak'ta şaka yapmak caiz değildir.» şeklinde¹⁰⁵ aktarmaktadır.

Bu rivayetin senesinde yeralan Abdullah b. Lahî'a (ö.174) daha önce işaret edildiği üzere mecruh bir râvidir.¹⁰⁶

e) Hz. Ali Tariki

Zeyd b. Ali ise Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den nakille " حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ /Üç şeyin talak, nikâh ve itakın şakası olmaz." buyurduğunu aktarmaktadır. Zeyd b. Ali, *Müsned*'inde bu rivayetin Hz. Ali'ye izafe edilmiş mevkuf şeklini de vermiştir.¹⁰⁷

102 İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-Metâlibu'l-‘Âliyye bi Zevâ'idi'l-Mesânidi's-Semâniyye* (Suudi Arabistan: Dâru'l-‘Âsime, 1419/1998), 8/431.

103 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 18/304.

104 İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-Metâlibu'l-‘Âliyye bi Zevâ'idi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, 8/431.

105 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 18/304.

106 Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrükûn* (Haleb: Dâru'l-Va'y, ts.), 64; Zehebî, *Divânu'd-Du'afâ' ve'l-Metrükûn ve Halkun mine'l-Mechûlin ve Sıkâtun fihim* (Mekke: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Hadîse, 1387/1967), 225.

107 Zeyd b. 'Ali, *el-Musned*, 1/269.

Bir hadisin bu şekilde senet değişikliği olmadan merfu ve mevkuf olarak tek eserde verilmiş olması düşündürücüdür. Ayrıca *Müsned*'i günümüze ulaştıran Ebû Halid Amr b. Halid el-Vâsıtî¹⁰⁸ pek çok kişi tarafından kizb ile tenkit edilmiştir.¹⁰⁹

Değerlendirme

Ebû'd-Derdâ tariki râvi Yezîd b. İyâz'ın, kizb, münkerü'hadis, metruk şeklinde tenkidi, Ebû Zer tariki İbrahim b. Muhammed'in kizb ve tedlis ile cerhi ayrıca senetteki inkita, Ubâde b. Sâmî ile Fedâle b. Ubeyd tarikleri ise hem inkita hem de Abdullah b. Lahî'a'nın cerhi sebebiyle sahih değildir. Hz. Ali'ye atf edilen rivayet ise Zeyd. b. Ali'nin müsned râvisi Amr b. Halid'in kizb ile tenkidi sebebiyle sahih değildir. Buradaki mecruh râviler adaletlerine yöneltilen ciddi tenkitlere maruz kalmışlardır. Bazı tariklerde ise inkita mevcuttur. Bu sebeple rivayetlerin birbirini destekleyerek zayıflıktan kurtulabilmeleri de kanaatimizce mümkün görülememektedir. Bu itibarla ciddi olmanın yanı sıra “şaka” ile de olsa kişinin “talak, nikâh, itk(köle azadı)” hususlarındaki tasarruflarının geçerli olacağını ifade eden yukarıdaki merfu rivayet zayıftır.

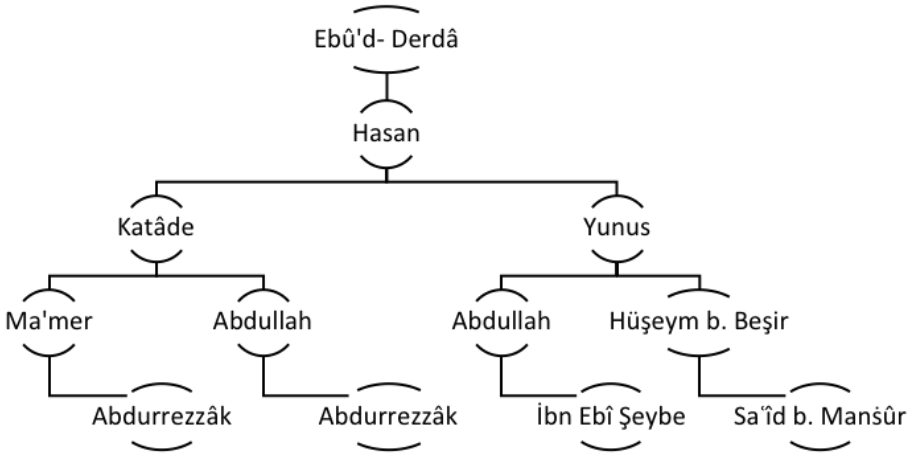
2. Rivayetin Mevkuf ve Maktu Tarikleri

Kaynaklar Hasan-ı Basrî'nin, Ebû'd-Derdâ'dan “حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: نَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: «ثَلَاثٌ لَا يُلْعَبُ بِهِنَ النِّكَاحُ، وَالطَّلَاقُ وَالْعَتَاقُ»/Üç şeyle şaka olmaz, nikâh, itak, talak.” dediğini¹¹⁰ aktarmaktadır.

108 Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî, *el-Fethu'r-Rabbânî min Fetâvâ'l-İmâm eş-Şevkânî* (Şan'â: Mektebetü'l-Celîl, ts.), 3/1540.

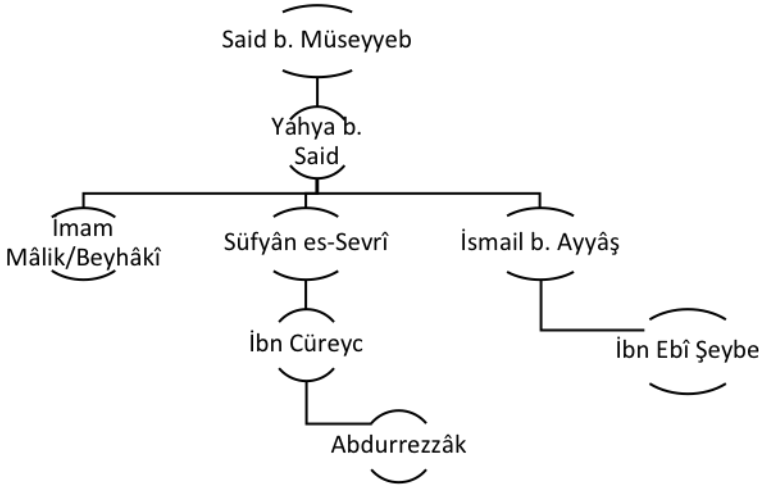
109 el-'Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 4/303; İbn Hacer el-'Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliyye bi Zevâ'idil-Mesânidi's-Semâniyye*, 8/705.

110 Sa'id b. Mansûr, *es-Sunen*, 1/405 No: 1604; Abdurrezâk, *el-Musannef*, 6/133 No: 10245; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/81 No: 101.

Bu rivayet Hasan-ı Basrî sebebiyle munkatıdır. Zira Hasan-ı Basrî ile Ebû'd- Derdâ arasında hoca talebe ilişkisi yoktur.¹¹¹ Bu rivayetın maktu tarik-leri de vardır.

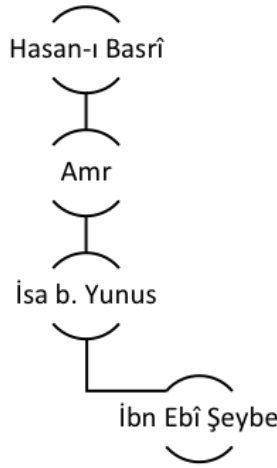
İmam Mâlik, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe “Talak, nikâh, itk(köle azadı)” rivayetini Said İbnu'l-Müseyyeb'in (ö.94/713) sözü olarak¹¹² da nakletmişlerdir.

111 İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl* (Beyrut: Muessesetur-Risâle, 1418/1998), 1/44.

112 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 548 No: 56; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 5/208 No: 10990; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/30 No: 18718; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 7/558.

Bu rivayetin Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) direkt/doğrudan naklettiği şekli de vardır. Buna göre Hasan-ı Basrî, Cahiliye döneminde insanların eşini defalarca boşayıp sonra eşine döndüğünü ve bunları şaka olsun diye yapmaları üzere Bakara 231. Ayetteki “Allah'ın ayetlerini sakın alaya almayın” ayetinin indiğini belirtir. Hz. Peygamberin (s.a.s.) “Kim boşar, azad eder yada evlenirse bu işlerden sonra ben şakacıktan yaptım dese bu kişinin uygulamaları hukukî sonuç doğurur” dediğini aktarmaktadır.¹¹³ Bu rivayet hadis kaynaklarının yanı sıra pek çok tefsirde de benzer şekilde geçmektedir.¹¹⁴

Burada Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayette bulunması açıkça görüldüğü üzere mümkün değildir. Bu sebeple sened munkatı olup rivayet zayıftır.

113 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/115 No: 18406

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: نَا عِيْسَىٰ بُنْ يُوْنُسَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُطَلِّقُ ثُمَّ يَرْجِعُ، يَقُولُ: كُنْتُ لَاعِبًا، وَيُعْتَقُ، ثُمَّ يَرْجِعُ يَقُولُ: كُنْتُ لَاعِبًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ «{وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} [البقرة: ٢٣١]»، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ، أَوْ حَوَّرَ، أَوْ أَنْكَحَ، أَوْ نَكَحَ فَقَالَ: إِنِّي كُنْتُ لَاعِبًا فَهُوَ جَائِزٌ».

114 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî, *Câmi'u'l-Beyân fî Têvîli 'Âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Mu'essesetür-Risâle, 1420/2000), 5/13; Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1/277; Beydâvî, Ebû Sa'id 'Abdullâh b. 'Omer el-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevîl* (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 1418), 1/143; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. 'Omar b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419), 1/476.

Değerlendirme

Çalışmamızda ikinci sırada incelediğimiz “Üç şeyin ciddiside ciddi, şakası da ciddidir. Talak, nikâh, itk (köle azadı) rivayetinin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) veya sahâbeye atfı mümkün değildir. Yukarıda işaret edildiği üzere bu rivayetin gerek merfu gerekse mevkuf tarikleri râvilerin ciddi şekilde tenkidi ve bazı tariklerdeki inkita sebebiyle kanaatimizce sahih olmaktan son derece uzaktırlar. Bu rivayetin tariklerinde inkitanın yanı sıra kizb, münker, tedlis gibi ciddi tenkitler yöneltilen râvilerin varlığı rivayetin âdid ile desteklenmesini engelleyerek bunu zayıf hadis olarak bırakmaktadır.

İmâm-ı Mâlik’in *Muvatta*’da yer verdiği gibi bu ifadenin tabiun fâkihlerinden Saîd b. Müseyyeb’e ait olma ihtimali daha güçlü görülmektedir.

Üçüncü Hadis : “Nikâh- Talak-Itk-Nezr-Sadaka-Hedy” rivayeti.

Bu bağlamdaki rivayetlerin merfu formlarını tespit edemedik. Önceki iki hadisten farklı olarak Abdullah b. Mesud’un “nikâh ve talak ta şakanın yapılmayacağını belirten” mevkuf ifadesi ve “nikâh, talak ve itk” hususlarına ilave olarak “nezr, sadaka, hedy” kavramlarının da zikredildiği Hz. Ömer ve Hz Ali’ye matuf mevkuf rivayetler vardır. Rivayetin mevkuf tarikleri Abdullah b. Mesud¹¹⁵, Hz. Ömer¹¹⁶ ile Hz. Ali’nin¹¹⁷ sözleri olarak kaynaklarda yer almıştır. Bu bağlamda maktu rivayetler de vardır.

a) Abdullah b. Mesud’a atf edilen rivayet

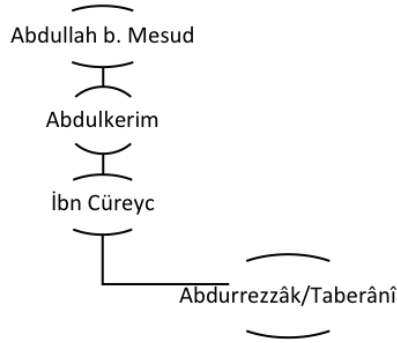
Kaynaklarda Abdullah b. Mesud’un “مَنْ طَلَّقَ لَاعِبًا أَوْ نَكَحَ لَاعِبًا فَقَدْ جَارَ” / Kim şaka yolu ile boşasa veya evlense bu tasarrufları geçersizdir.” dediği¹¹⁸ yer almaktadır.

115 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No:10244; Taberânî, *el-Mu’cemul-Kebîr*, 9/343 No:9707 «مَنْ طَلَّقَ لَاعِبًا أَوْ نَكَحَ لَاعِبًا فَقَدْ جَارَ».

116 İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsil*, 44.

117 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No: 10244 «ثَلَاثٌ لَا لَعِبَ فِيهِنَّ: الْبِكَاحِ، وَالطَّلَاقِ، وَالْعَتَاقَةِ، وَالصَّدَقَةِ» «ثَلَاثٌ لَا لَعِبَ فِيهِنَّ: الْبِكَاحِ، وَالطَّلَاقِ، وَالْعَتَاقَةِ لَا أُدْرِي أَيْهِنَّ هِيَ».

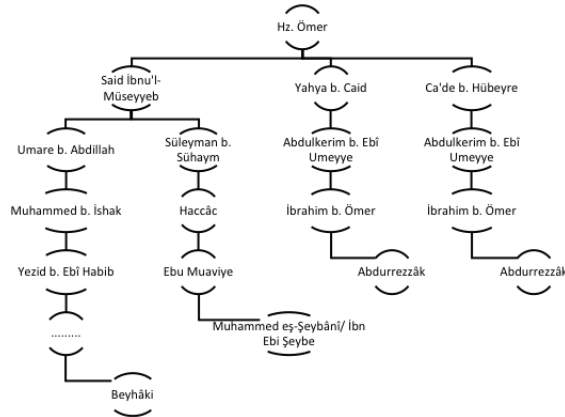
118 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No:10244; Taberânî, *el-Mu’cemul-Kebîr*, 9/343 No: 9707 «مَنْ طَلَّقَ لَاعِبًا أَوْ نَكَحَ لَاعِبًا فَقَدْ جَارَ».

Bu rivayetteki râvi Abdulkerim b. Ebi'l-Mehârik (ö.126) pek çok kişi tarafından tenkit edilmiştir. Ayrıca Abdulkerim ile Abdullah b. Mesud arasında kopukluk vardır.¹¹⁹

b) Hz. Ömer'e atf edilen rivayetler

Hz. Ömer'e atfen “talak-sadaka-itak-hedy-nezr/sadaka” hususların ifade eden rivayetleri Muhammed eş-Şeybânî,¹²⁰ Abdurrezzâk¹²¹, İbn Ebi Şeybe¹²² ve Beyhâkî¹²³ aktarmaktadır. Abdurrezzâk'ın tariklerinde talak-sadaka-itak/talak-sadaka-itak-hedy-nezr/sadaka; Beyhâkî tarikinde ise nezr-talak-itak-nikâh ifadeleri yer almıştır.

119 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkin*, 2/144.

120 Şeybânî, *el-Asl*, 7/300.

121 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No:10248; 4/122 No:16593.

122 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 4/81 No:101.

123 Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 7/555.

Yukarıdaki şemada Said b. Müseyyeb kanalıyla gelen rivayette yer alan Muhammed b. İshâk b. Yesâr tedlis, münker; Yezîd b. Ebî Habîb ile Haccac b. Ertât tedlis sebebiyle tenkit edilmiştir.¹²⁴İbn Hazm ise Said b. Müseyyeb'in Hz. Ömer'den hiçbir şey işitmemesi sebebiyle bu rivayetinin zayıf olduğunu belirtir.¹²⁵ Yahya b. Ca'd ile Ca'de b. Hübeyre tariklerinde de ciddi problemler vardır. Her iki tarikte yer alan Abdülkerim b. Ebî Umeyye metrûk olarak tenkit edilmiştir.¹²⁶

c) Hz. Ali'ye atf edilen rivayetler

Abdurrezzâk *Musannef*inde Hz. Ali'nin "Üç şeyde nikâh-talak-itak-nezr şaka yoktur/hüküm kesindir" şeklindeki sözünü aktarırken râvinin buradaki üçüncü ifadenin nikâh mı –talak mı-itak mı olduğu konusunda emin olmadığını aktarmaktadır.¹²⁷ "Sadece Nikâh, Talak, Itk ve Nezr de dönüş yoktur/hüküm kesindir" rivayetini Mervan b. Hakem'den aktaran Abdurrezzâk, aslında bu ifadenin Hz. Ali'ye ait olduğunu Süfyân b. Uyeyne'nin (ö.198/814) tespitine göre¹²⁸ kayıt altına alır.¹²⁹ Muhammed eş-Şeybânî de Hz. Ali'den nakille "Üç hususta şaka olmaz, Itak, talak ve sadaka" rivayetini aktarmaktadır.¹³⁰ *el-Asl*'in matbu nüshasındaki bu rivayette yer alan Abdullah b. Nücey, Abdullah b. Yahya; Câbir b. Yezîd ismi ise Abdullah b. Câbir şeklinde hatalı olarak yazıldığı/okunduğu kanaatindeyiz.¹³¹

124 Buhârî, *ed-Du'afâ'u's-Şağîr*, 1/32; İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 1/239.

125 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, 8/196.

126 Zehebî, *Mizânul-İ'ridâl fi Nakdi'r-Ricâl*, 2 & 646.

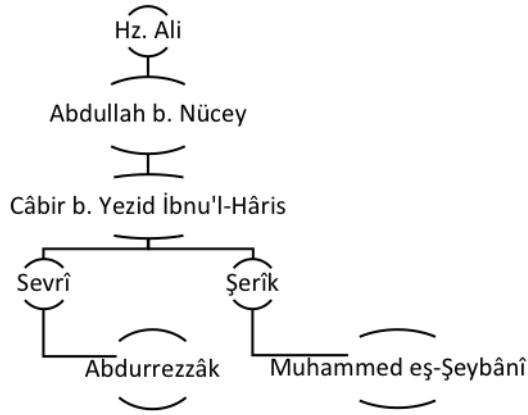
127 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/135 No:10247.

128 «عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي مُزَيْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيْبِ يَذْكُرُ عَنْ مَرْوَانَ قَالَ: «أَمْرٌ لَا مَرْجُوعَ فِيهِ» «إِلَّا بِالْبَيْكَاحِ، وَالطَّلَاقِ، وَالْعَتَاقَةِ، وَالنَّذْرِ» قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: وَبَلَّغَنِي أَنَّ مَرْوَانَ أَخَذَهُنَّ مِنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ.»

129 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/135 No:10251-10252.

130 Şeybânî, *el-Asl*, 7/300.

131 İlgi tashihler hakkında neşredenin dipnot açıklamasına bkz. Şeybânî, *el-Asl*, 9/443 2 nolu dipnot.

Bu rivayette yer alan râvi Câbir b. Yezîd İbnu'l-Hâris metrûk ve kizb ifadeleri ile tenkit edilmiştir.¹³²

Değerlendirme

Abdullah b. Mesud'tan gelen rivayette inkıta olup râvi İbnu'l-Mehârik zayıftır. Hz. Ömer'e atf edilen rivayetlerde ise râviler müdellis, metrûk, zayıf şeklinde cerhe uğramışlardır. Ayrıca rivayetlerde metin farklılıkları mevcuttur. Hz. Ali'ye matuf rivayette de râvi Câbir b. Yezîd kizb ve metrûk biçiminde tenkit edilmiştir. Buna ilaveten rivayette metin farklılıkları da bulunmaktadır. Bu hususlar Abdullah b. Mesud, Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye atf edilen rivayetlerde “talak, nikâh”, “nikâh, talak, itak” “nikâh, talak, itak, sadaka, nezr, hedy” şeklinde yer almış olup bu tariklerin râvileri kizb, metrûk, müdellis şeklinde tenkit edilmiştir. Buna ilaveten Abdullah b. Mesud tarikindeki inkıta rivayeti zayıf hale getirmiştir. Bu itibarla hadisin mevkuf tarikleri bütünüyle zayıftır.

Ayrıca müfessir Dahhâk b. Müzâhim'in (ö. 105/723) “Talak, nikâh ve nezir”¹³³ de Atâ b. Ebi Rebah'ın (ö.114/732) ise “Nikâh ve talak ta şaka olmaz” dediği¹³⁴ nakledilmiştir.

132 Nesâ'i, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 28; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 2/327.

133 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 6/430 No: 18704.

134 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 6/133 No:10243.

Sonuç ve Değerlendirme

“Üç şeyin ciddişi de ciddi, şakası da ciddidir. Talak, nikâh, ricât / ثَلَاثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ: الطَّلَاقُ، وَالنِّكَاحُ، وَالرِّجْعَةُ” rivayeti temelinde şakası ciddi ciddişi de ciddi/ hukukî sonuçlar doğuran durumların zikredildiği rivayetlerin isnadı hususunda şunları söylemek mümkündür.

İlk olarak ele alınan “Üç şeyin ciddişi de ciddi şakası da ciddidir. Nikâh, Talak, Ricât” rivayeti çok sayıda eserde yer almasına rağmen sadece Ebû Hüreyre tarkiyle gelmiştir. Bu tarikte yer alan İbn Erdek, farklı muhaddisler tarafından zayıf, meçhûl, münkeru'l-hadis, leyyinu'l-hadis şeklinde adalet ve zabt bakımından tenkit edilmiştir. Tirmizî ise onun rivayetini elimizdeki matbu nüshâya göre “hasen- garib” şeklinde değerlendirmektedir. Buhârî ve Müslim (Sahîhân) ravileri için, Ebû'l-Hasan el-Makdisî'nin (ö. 611) ifadesiyle buradaki râviler için “onlar köprüyü geçmiştir” tarzında bir yaklaşımın¹³⁵ adetâ bu rivayet bağlamında Tirmizî için de yapıldığı görüyoruz.¹³⁶ Zira Tirmizî'nin bu rivayeti (elimizdeki matbu nüshaya göre) “Hasen-garib” şeklindeki değerlendirmesinde yer alan “garib” ifadesi görmezden gelinerek rivayetin esasında “hasen sahih” olduğu, Tirmizî'nin bu rivayeti tashih ettiği söylenmiştir. Tirmizî'nin söz konusu değerlendirmesi elbette önemlidir ancak bunu nihâî bir değerlendirme olarak görmek doğru değildir. Ayrıca Tirmizî'nin rivayet değerlendirmelerinde kullandığı “hasen”, “garib” “hasen-garib” gibi ifadelere bakılmalıdır. Tirmizî'nin bu kavramlarla neyi kastettiği tam olarak bilinmesi de onun “hasen”i “İsnadında kizb ile itham edilmiş biri bulunmamakla birlikte şazz olmayan ve kendi gibi pek çok kaynaktan gelen” hadis; “garib”i ise “sadece bir vecihten gelen rivayet, metindeki ziyâdelik barındıran rivayet, farklı vecihlerden gelmesine rağmen sened veya metninde illet bulunan rivayet” diye

135 Enbiya Yıldırım, “Sahîhân Üzerinde İcma Meselesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 361-369.

136 İbn Hacer, Bedruddîn el-‘Aynî ve daha pek çok kimse bu şekilde davranmıştır. Bknz İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-Metâlibu'l-‘Âliyye bi Zevâ'idî'l-Mesânidî's-Semâniyye*, 14/470; Alîyyul-Kârî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn ‘Alî el-Mollâ, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 5/2140.

üç şekilde kullandığı anlaşılmaktadır.¹³⁷ Buna rağmen rivayete sahih hükmünü vermek kanaatimizce doğru değildir. Hülâsa İbn Erdek'e yöneltilen yukarıdaki tenkitlere bakıldığında rivayetin sahih olmadığı kanaati ağır basmaktadır.

Ebû'd-Derdâ, Ebû Zer, Ubâde b. Sâmit, Fedâle b. Ubeyd ile Hz. Ali'den gelen "Talak, nikâh, itk" rivayetinin isnadında ciddi problemler bulunmaktadır. Ubâde b. Sâmit'ten gelen tarik Bakara 231. ayetle ilişkilendirilmiştir. Bu rivayet, ilgili râvilerin cerhi ve inkıta sebebiyle yukarıda işaret edildiği gibi zayıftır. Ebû'd-Derdâ, Ebû Zer, Fedâle b. Ubeyd ile Hz. Ali' den gelen rivayetlerdeki râvilerin bir kısmı kizb, münkerü'l-hadis, metrûk şeklinde tenkit edilmiş bazı tariklerde ise inkıta mevcuttur. Bu sebeple rivayetin merfu tüm formları kanaatimizce sahih olmaktan son derece uzak olup zayıftır. Râvilerin adaletine yönelik tenkitlerin varlığı ile senetlerindeki inkıta rivayetlerin birbirini destekleyerek zayıflıktan kurtulabilme ihtimalini de güçleştirmektedir. Ayrıca bu rivayetin Ebû'd-Derdâ ile Hasan-ı Basrî'den menkul şekilleri de inkıta sebebiyle zayıftır. Bize göre rivayetin sahih şekli İmam ı Mâlik'in *Muvavatta*'da belirttiği üzere Saîd b. Müseyyeb'in sözü olarak naklidir.

Önceki iki hadisten farklı olarak Abdullah b. Mesud'un "sadece nikâh ve talakta şakanın yapılmayacağını belirten" mevkuf haberi de sahih değildir. Zira rivayette inkıta olup ayrıca râvi Abdulkerim b. Ebi'l-Mehârik cerh edilmiştir. Diğer hadislerdeki "nikâh, talak, ve itak" hususlarına ilave olarak "nezr, sadaka, hedy" kavramlarının da zikredildiği Hz. Ömer ve Hz Ali'ye matuf mevkuf rivayetler de sahih değildir. Bu rivayetleri aktaran râviler kizb, müdellis, metrûk ve zayıf şeklinde cerh edilmişlerdir. Bunun birlikte rivayetlerin metin kısımlarında da çalışmada işaret edildiği üzere farklılıklar mevcuttur.

Yukarıda görüldüğü üzere "ciddisi de ciddi şakası ciddi/hukuken geçerli sonuçlar oluşturduğu" ifade edilen "nikâh, talak, ricât, itak, sadaka, hedy" ifadelerin içeren rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) veya sahâbeye ait olduğunu kesin bir dille söylemek mümkün değildir. Rivayete sahih hükmünü verenler yukarıdaki rivayetlerin zayıf olduğunu ancak birbirlerini desteklediğini,

137 Tirmizî, *el-İlelû's-Şağîr* (Beyrut: Dâru 'İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1975), 1/758; Krş: Hüseyin Akgün, "Tirmizî'nin Kullandığı 'Hadîsun Garîbun' Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 107-124; Veysel Özdemir, "Hadîslerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadîs İstilâhının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2013), 67-110.

Tirmizî'nin de bu rivayete hasen hükmünü verdiğini, ilim ehli/fâkihlerin bu çerçevede hüküm verdiklerini belirtmektedirler.¹³⁸ Hatta Hattâbî, şaka ile söylenen bu ifadelerin geçersiz sayılması halinde hukuk sisteminin bozulacağını, boşayan, evlenen, azad eden kimsenin kalmayacağını belirterek Allah'ın koyduğu yasaların iptal edilmemesi için ihtiyâtlı davranılması gerektiğini yüksek sesle dile getirir.¹³⁹ Konu ile ilgili çalışmasında Liv, bu rivayetin aile kurumunun önemine binânen istisnâi bir hüküm ifade ettiğini belirtmiştir. Bu değerlendirmeler elbette önemlidir. Bunlar bir fâkihın içtihat argümanları olabilir ancak bir rivayetin sıhhat tespitinde parametre olamaz.

Rivayetlerin merfu ve mevkuf tarikleri özellikle maktu tariklerde Said b. Müseyyeb, Atâ b. Ebî Rebâh, Süfyan es-sevrî, Hasan-ı Basrî gibi fikhî yönleri ile tebârüz eden zatların ortak râvi olması konunun fikhî mülâhazalar çerçevesinde üretilmiş bir yorum/ictihad olduğu izlenimini vermektedir. Binaen aleyh kanaatimize göre rivayetin sahih şekli “talak, nikâh, ıtk” rivayetidir. Bu ifade kronolojik olarak elimizdeki en eski kaynaklardan İmam ı Mâlik'in *Muvatta'sında* yerini almış olup Medine fâkihlerinden Saîd b. Müseyyeb'e ait bir sözdür.

Kaynakça

Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi' fi'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Esâmî ve'l-Kunâ*. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fârûk, 1436/2015.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Musned*. Beyrut: Muesesetu'r-Risâle, 1421-2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Su'âlâtü Ebî Dâvûd li İmâm 'Ahmed b. Hanbel fi Cerbi'r-Ruvâti ve Ta'dîlihim*. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1993.

Akgün, Hüseyin. “Tirmizî'nin Kullandığı 'Hadîsun Garibun' Kavramı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 107-124.

Ali b. el-Medîni, Ebû'l-Hasan 'Ali b. 'Abdullâh el-Basrî. *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*. Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1404/1983.

138 İbn Hacer el-'Askalânî, *et-Telhisu'l-Habir fi Tabric Ehâdisi'r-Râfi'i el-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1989), 3/448.

139 Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî, *Me'âlimu's-Sünen* (Haleb: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1351/ 1932), 243.

Ali b. Nasr et-Tüsi, Ebü Ali el-Hasen b. Ali b. Nasr et-Tüsi. *Muhtasarul-Abkâm el-Mustahrec alâ Câmi'i'l-Tirmizî*. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Mu'eyyed, 1424.

Aliyyul-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn 'Alî el-Mollâ. *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.

Âşikkutlu, Emin. "Meçhul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
Bedruddîn el-'Aynî, Ebü Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Nuhabul-Efkâr fi Tenkîbi Mebâni'l-Abbâr fi Şerhi Me'âni'l-Âsâr*. 19 Cilt. Katar: Vizârtu'l-Evkâf, 1429/2008.

Beydâvî, Ebü Sa'îd 'Abdullâh b. Ömer el-Şirâzî. *Envâru'l-Tenzîl ve Esrâru'l-Tevîl*. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1418/2018.

Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1985.
Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *es-Sünenul-kübrâ*. 22 Cilt. Beyrut: Merkezi Hecer, 1424/2003.

Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Âsâr*. 15 Cilt. Karaçi, 1412/1991.
Buhârî, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *ed-Du'afâ'u's-Sağîr*. Halep, 1396.

Buhârî, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sabîhu'l-Muhtasar*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Buhârî, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târihu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.

Cemâlüddîn el-Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fi 'Es-mâi'r-Ricâl*. 32 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1400/1980.

Cüveynî, Ebü'l-Meâlî 'Abdûlmelik b. Abdullâh. *Nihâyetu'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb*. Dâru'l-Minhâc, 1428/2007.

Çelikan, Serkan. " Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdi ve Bir Hadis Râvisi Olarak Güvenirliliği", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19(2019),837-860.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer el-Bağdâdî. *el-İleul-Vârîde fi'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer el-Bağdâdî. *Sünenü'd-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004.

Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 7 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
Ebü Nu'aym, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed el-Isbehânî. *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfyâ'*. 9 Cilt. Mısır: es-Sa'ade, 1394/1974.

Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/13-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Fesevî, Ebü Yûsuf Yakûb b. Sufyân el-Fârisî. *el-Ma'rife ve'r-Târih*. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981.

Hâkim, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nisâbüri. *el-Mustedrek âle's-Sahîhayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Halife b. Hayyât, Ebü Amr Halife b. Hayyât el-Ufurî. *Tabakâtu Halife b. Hayyât*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993 .

Hâris b. Ebi Usâme, Ebü Muhammed el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî. *Müsnedü'l-Hâris Buğyetu'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*. 2 Cilt. Medine: Merkezi Hıdmeti's-Sünne, 1413/1992.

Hârisî, Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Buhârî el-Müsnedü'l-İmâm el-A'zam Ebi Hanîfe. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431/2010.

Hatib el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Hatib el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Ali. *Târihu'l-Bağdâd*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî. *Me'âlimu's-Sünen*. Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/ 1932.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû MuHammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve'r-Ta'dil*. Haydarâbâd: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1371/1952.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Merâsil*. Beyrut: Muessesetür-Risâle, 1418/1998.

İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme. *et-Târihu'l-Kebîr*. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadise, 1427/2006.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî. *el-Musannef*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *el-Metâlibu'l-Âliyye bi Zevâ'idü'l-Mesânidi's-Semâniyye*. 19 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Âsime, 1419/1998.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *et-Telhisu'l-Habîr fî Tahric Ehâdisi'r-Râfi'i el-Kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1989.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Takribu't-Tehzîb*. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiretu'l-Maârifî'n-Nizâmîyye, 1326/1908.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Lisânu'l-Mizân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1390/1971.

İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelüsî. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2002.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *el-Mecrûbin mine'l-Muhaddisin ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkin*. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Vâ'y, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *Meşâbiru 'Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktâr*. Cidde: Dâru'l-Vefâ, 1411/1991.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. es-Sikât. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşki. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

İbn Kudâme el-Makdisî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemâilî. *Ravdatu'n-Nâzir ve Cennetu'l-Munâzir fî Usûli'l-Fikh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 2 Cilt. Müessesetür-Reyyân, 1423/2002.

İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî. *el-Bahrur-Râik Şerhu Kenzi'd-Dakâik ve Minbatu'l-Hâlik ve Tekmiletu'r-Türî*. 8 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakât*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb el-Misrî el-Kureşî. *el-Câmi'*. Cidde: Dâru'l-Vefâ, 2005.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî. *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/2007.

İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adiy el-Curcânî. *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*. 11 Cilt. Riyad: Mektebetür-Rüşd, 1434/2013.

İbnu'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali b. el-Cârûd en-Nisâbüri. *el-Muntekâ - İbnu'l-Cârûd*. Beyrut: Muessesetu'l-Kitâbi's-Sekâfiyye, 1408/1988.

İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemin*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 1417/1996.

İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısırî. *et-Tavdih li Şerhi'l-Câmi'i's-Sabih*. 36 Cilt. Katar: Vizârtu'l-Evkâf, 1429/2008.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân Takiyyuddîn. *Ma'rifetu Envâ'i'Ulûmi'l-Hadis Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1406/1986.

İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri. *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İemâ ve'l-İhtilâf*. 15 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh, 1430/2009.

İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullâh el-Kûfi. *es-Sikât*. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985.

İsmâil b. Ca'fer, Ebû İshâk İsmail b. Ca'fer el-Ensârî ez-Zurakî. *el-Ehâdis*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998.

Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî. *et-Tecrid*. 12 Cilt. Kâhire, 1427/2006.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî el-Leknevî. *er-Ref ve't-Tekmil fi'l-Cerb ve't-Ta'dil*. Haleb: Matbaatu's-Selefiyye, 3. Basım, 1407/1987.

Liv, Cemil. "Üç Şeyin Şakası Ciddi Ciddisi de Ciddi Hadisininin Tahrîci ve Fikhî Değerlendirmesi". *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Kongresi*. 209-223. Karabük: Karabük Üniversitesi, 2018.

Liv, Cemil, "İslam Fıkında Zâhiri-Bâtını İrade Ayırımının Hukukî İşlemlere Etkisi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2016). 181-200

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen*. 4 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 2009.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta*. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî. *el-Hâvî'l-Kebîr fi Fikhi Mezhebi'l-İmâmi Ş-Şâfiî*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb-il-İlmiyye, 1419-1999.

Moğultây, Ebû Abdullâh Moğultây b. Kılıç el-Bekcerî. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*. Haleb: Dâru'l-Va'y, ts.

Özçelik, Fikret, "Hadîşçilerin ve Usûlcülerin Râvinin Adaleti Hakkındaki Tutumları: Seyfuddîn Âmidî Örneği". *Diyarbakır: Âlimler, Ârifler, Edîpler* (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2018), 305-323.

Özçelik, Fikret, "Farklı Fikhî, Hükümlerin Tezaahüründe Hadîslerin Rolü: Gaylan b. Seleme Rivayeti Örneği". *Şarkiyat* 11/3 (2019), 11-33.

Özdemir, Veysel. "Hadîslerin Sihhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadîs İstîlâhının Ortaya Çıkışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2013), 67-110.

Özpinar, Ömer. "Teşekkül Sürecinde Hadîs-Fıkıh İlişkisi Üzerine". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2005), 129-150.

Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osmân Sa'îd b. Mansûr el-Horâsânî. *es-Sünen*. 2 Cilt. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.

Suyûtî, Celâlu'd-Dîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr. *Tabakâtul-Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1982.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî. *el-Fethu'r-Rabbânî min Fetâvâ'l-İmâm eş-Şevkânî*. 12 Cilt. San'â: Mektebetü'l-Celîl, ts.

Şeybânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmilî. *Câmi'ul-Beyân fi Têvîli 'Âyi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Misrî. *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1414/1994.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-İlelu's-Sagîr*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1975.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 3 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.

Ukaylî, Ebû Ca'fer MuHammed b. Amr el-Mekki. *ed-Du'afâu'l-Kebîr*. 6 Cilt. Mısır: Dâru İbn Abbâs, 2008.

Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekeriyâ. *Min Kelâmi Ebî Zekeriyâ Yabâ b. Ma'în fi'r-Ricâl*. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, ts.

Yıldırım, Enbiya. "Sahihân Üzerinde İcma Meselesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 361-369.

Yücel, Ahmet. "Cerh Lafızlarından Münkerü'l-Hadis ve Farklı Kullanımları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997/1995), 199-210.

Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği". *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*. 37-48. Samsun, 2011.

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *Divânü'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkin ve Halkun mine'l-Mechûlin ve Sıkâtun fihim*. Mekke: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Hadise, 1387/1967.

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehü Rivâyetun fi'l-Küübî's-sitte*. Cidde: Dâru'l-Kible, 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *el-Muğni fi'd-Du'afâi*. 2 Cilt. Katar: Dâru İhyâ'it-türas, 1994.

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *er-Redd 'alâ İbni'l-Kattân fi Kitâbihî Beyâni'l-Vehm ve'l-İhâm*. Kahire: el-Faruku'l-Hadise, 1426/2005.

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru el-Ma'rife, 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. 25 Cilt. Dimeşk: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâbir ve'l-a'lâm*. 15 Cilt. Dâru'l-Garb, 2003.

Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Keşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1407.

Zeyd b. Ali, Ebû'l-Huseyn Zeyd b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403/1983.